

Noppeid ja mälestusi 20. sajandi Rõugest

Noppeid ja mälestusi 20. sajandi Rõugest

2014

Raamatu väljaandmist toetas PRIA Leader-programmi kaudu.

Fotod: Ülo Jansoni, Valter Pajumetsa, Karin Laine, Martin Margi, Helju Kallase, Karin Meistri, Vello Anipai ja Ants Eigi erakogudest ning Võrumaa muuseumilt (lk 19; Gustav Zoppi foto; VKF 89).

Kaanefoto: Martin Mark

Keeletoimetamine: Mugul OÜ

Küljendus ja kujundus: Rööp OÜ

Trükk: Greif OÜ

© Rõuge vallavalitsus

ISBN 978-9949-33-591-6

Eessõna

Rõuge on läbi aegade olnud koduks tublidele eestlastele. Vaimult ja tegudele suurtele naistele ja meestele, kellel kõigil on olnud oma osa selles, et Rõuge on elamiseks parim paik. Meie kodu!

Rõuge jaoks on olulised kõik tema elanikud. Sest koht ilma inimesteta on lihtsalt koht. Aga seal, kus korstnast tõuseb suitsu, on elu. Rõuge elab!

Rõuge elulugu on pikk. Siin elati, armastati ja töötati aegu enne meid. Tehti tegusid, mis aitasid Rõugel kasvada. Rõuge mäletab!

Sa hoiad käes raamatut, kuhu on koondatud väike hulk neist hakkajatest naistest ja meestest, tänu kellele on Rõugest saanud Rõuge. Tublide eestlaste kodu!

Selleks, et mõista ennast, on hea teada, kust ja kellega sa tuled. Hea on teada lugusid, mis on peidus nimede taga. Või jutte, mis seotud hoone- te või sündmustega. Selle raamatu koostamise lugu algas aastal 1978, kui Eestis oli populaarne raamatusari „Siin- ja sealpool maanteed”. Võeti plaani teha raamatuke ka Rõuge kohta. Kodu-uurija ja kirjamehe Elmo Ploomi eestvõttel hakkas Helju Kallas korjama materjali. Ent asi jäi soiku, kui Elmo Ploom kutsuti ära taevastele radadele.

Raamatutegu tuli uuesti päevakorda parkümmend aastat hiljem. Riigikord oli muutunud, ent soov talletada rõugelaste mälestused raamatusse, säilinud. Vallavanem Mati Kõivu eestvõttel toimus 1997. aastal bussijaama kohvikus nõupidamine, raamatuteo toimkonnas olid lisaks Helju Kallasele Agu Vissel ja Uno Ojala. Tollane plaan nägi ette Rõuge inimeste hääle

ja jutu jäädvustamise. Lindistati Endel Liiberti, Milvi Partsi ja Aksel Saare jutt. Et Helju Kallas taastus toona puusaoperatsioonist, kirjutas ta need tekstid lindilt üles. Ka arvutisse sai materjal trükitud. Paraku sai arvuti eluiga otsa enne, kui sealt tekst raamatusse jõudis.

Möödus taas kümmekond aastat, kui vallavanem Tiit Tootsi kutsel tuli kokku raamatuteo tugigrupp: Jaak Pächter, Valter Pajumets, Liidia ja Ülo Janson, Vello Anipai, Helju Kallas. Otsustati, et raamatukaante vahele püütakse mahutada lähisajandil Rõuge käekäiku mõjutanud inimesed ja sündmused nii, nagu neid mäletavad nende kaaslased – kohalikud elanikud. Lisaks otsitakse materjali arhiivist, teatmeteostest, ajakirjandusest. Karin Meister hakkas kogutud materjale arvutisse sisestama, samuti käis ta vestlemas Heldur Lüütsepa, Ilme Eigi ja Aksel Kuusega. Digitaliseerimist jätkas Aive Leppik.

2011. aastal hakkas raamatumaterjaliga tegelema Riina Kööts, täpsustid nimed ning sündmused, mida raamatus kajastatakse. 2012. aasta sügisel kirjutas Viivika Nagel projekti „Rõuge inimesed ja sündmused läbi aegade – kodulooline näidend ja raamat”, mis sai läbi LEADER-programmi PRIA poolt rahastuse. Raamatumaterjal sai digitaliseeritud. 2013. aasta oktoobris valmis Kauksi Ülle näidend „Kõllane raam”.

Raamatu koostajate nimel ja head lugemist soovides
tekstitoimetaja Grethe Rõõm.

INIMESED

Artur Adson

3. veebruar 1889 – 5. jaanuar 1977

Sänna trubaduur, näitekirjanik,
teatrikriitik, memuarist

Karl Arthur Adson sündis Tartus teenijatüdrukupojana. Varsti pärast sündimist tõi ta Tartust enda juurde Sännasse. Tädi, kes oli abiellunud Sänna vallakirjutaja Magnus

Andersoniga, jäi oma nelja lapsega varakult leseks. Elas kooliteenijana Sänna koolimajas ja võttis õepoja sama hästi kui oma viiendaks lapseks.

Adson õppis Tartu vaeste väikelastekoolis, Sänna vallakoolis, Võru linnakoolis, Pihkva maamöödukoolis ja oli lühemat aega Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna hingekirjas.

Võru linnakoolis õppides viibis ta suviti Tsoorus, Osulas, Sõmerpalus ja Sännas, kus ta onu möldrina järgemööda mõisa veskeid rentis.

Adson töötas Venemaal ja Tallinnas maamootjana, Eesti vabariigi põllutöö- ja haridusministeeriumis, ajalehetoimetuses, kirjanikuna, siseministeeriumi filmiinspektori ja propagandatalituse ametnikuna.

Adson tuli eesti kirjandusse võrumurdeliste luuletustega. Ta kujunemisele andis suuna tutvumine Marie Underiga 1913. aastal, Adson jäi Underi elukaaslaseks ja truuks saatjaks elu lõpuni. Adson oli Siuru ja Tarapita kirjanikeühinguis. Adson on olnud eesti kirjanduse järjekindlaimaid murdeluuletajaid, võrumurdelisi tekste sisaldavad kõik tema luulekogud.

1944. aasta septembris põgenes Adson Rootsi, alates 1945. aastast elas ta Stockholmis, kus leidis rakendust arhiivitöölisena teatrimuuseumis ja raamatukogus. Ta on maetud Stockholmi Metsakalmistule.

Adsoni memuaarides: „Väikelinna moosekant”, „Neli veskit”, „Ise idas, silmad läänes”, „Kadunud maailm”, mis ilmusid paguluses, on korduvalt juttu Sännast ja sännalastest, samuti Rõugest, kihelkonnakoolist ja pastoritest, käidud teedest ja kohatud inimestest.

1939. aastal korraldati Sännas Adsoni 50 aasta sünnipäeva puhul tema austamispäev, mida ta koos Marie Underi ja Juhan Jaigiga külastas. Neid tervitas koolijuhataja Sulev Maavara poolt korraldatud õpilaste spaleer.

Leida Leidmaa (sündinud 1926) meenutab: „Olin väike tütarlaps, vast teises klassis, kui Adson tuli koolimaja juurde. Astus autost välja, palja peaga. Me, lapsed, pidime valvel olema, kõigil olid rukkililled käes. Ta teretas meid ja läks koolijuhiga rääkima. Tahtis veel vaadata trepi alla, kuhu ta olevat poisikesena noaga midagi löiganud.”

1996. aasta augustis aga kinnitati Võru instituudi algatusel ja Rõuge vallavalitsuse toel 8. Kaika suveülikooli kuulajate poolt Sänna koolimaja seinale mälestustahvel tekstiga:

„Säält klassitarõst kõlap mulle viil üts tsõõrimängu viis... Artur Adson elas ja õppis selles koolimajas.”

Oma Jaani-Peebu surnuaiale pühendatud luuletuse „Rõuge pühäiaial” lõpetab ta retoorilise küsimusega:

*„Kas kõrd puhkasõ ka minu luu' siin,
vai lõvva mujalt mullasängü?”*

1977. aastal sängitasid sõbrad ja aatekaaslased ta Stockholmi Metsakalmistule.

Koostas: **Riina Kõõts**

Allikas: Karl Pettai, „Sänna album III”.

Adolf Assor

12. september 1857 – 18. juuli 1934
Koolipapa ja köster

Adolf Assor sündis Otepää kihelkonna Pühajärve koolmeistri pojana. Sai alghariduse isa ja vanema venna Peetri käest, lõpetas Tartu linnakooli ja Valga kihelkonna kooliõpetajate ja organistide Cimze seminari 1875. aastal.

1881–1891 õpetaja Rõuge kihelkonnakoolis, 1891–1928 juhataja Rõuge algkoolis ja köster Rõuges, õpetades ühtlasi oma koolis ka usuõpetust. 1929. aasta hilissuvel lahkus Assor Rõugest elama Tartusse. Ta on maetud Tartu Maarja surnuaiale.

Assor võttis väga energiliselt osa seltskondlikust elust. Ta juhtis laulukoore, oli üks Rõuge Põllumeeste seltsi asutajaist, olles ka seltsi esimene president. Samuti oli ta kohaliku tuletõrjeseltsi asutaja ja pealik, rehepeksumasina ühisuse asutajaid – ta oli tegev pea kõigis Rõuge seltsides.

Assor hoidis alles Rõuge kihelkonnaarhiivi, olgugi, et Rõuge elas Vabadussõja päevil üle suure kuulirahe ja põletamise. Tema kaaskondsete jutude järgi oli tal näol ikka väike muhelus ning alati midagi lõbusas ja heatahtlikus toonis öelda.

Kord juhtunud Rõuges selline lugu, et kirikuõpetaja Viks keelanud Assoril oma rahalist sissetulekut silmas pidades ära matusetalituste kor-

raldamise. Ometi oli üks Assori heast tuttavast taluperemees ära kutsutud taevastele radadele ning Assor lubanud teha matusetalituse. See jõudis ka kirikuõpetaja Viksi kõrvu, kes teavitas asjast kõrgemaid võime. Kohtus küsiti Assorilt: „Kas vastab tõele, et astusite kirikuõpetaja keelust üle ning matsite?”

Assor vastas: „Ei, ei, mina ei matnud! Pidasin ainult hauakõne, teised ajasid haa kinni!”

Ja Assor mõisteti kohtus õigeks.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: Elu nr 65 ja 66, 1929; Elu nr 56, 1934.

Juhan Jaik

13. jaanuar 1899 – 10. detsember 1948
Luuletaja, novellist ja ajakirjanik

Juhan Jaik sündis Sännas mõisatöölise pojana. Varsti pärast poja sündi kolis pere Tsooru, aga aastail 1908–1909 elati taas Sännas. Samal talvel õppis ta ka Sänna koolis.

1913. aastal lõpetas ta Tsooru ministeeriumikooli ja asus elama Võrru. 1913 tehti tsaarivastane salaselts Komorra, Juhan Jaik oli selles seltsis tähtsuselt kolmas mees. Seltsiga kaasnesid ülekuulamised ja arreteerimised, aga lõppes siiski hästi, sest kokkukorjatud ja läbiuuritud paberite hulgas oli ka Jaigil juba „Võrumaa juttude” käsi-kiri. Kuna seal oli juttu näkkidest ja kodukäijatest, siis poisid selgitasid uurijatele, kellele need paberid kõik vene keelde tõlgiti, et ega nad tahtnudki „vinne” riiki kukutada, vaid hoopis teatrit teha ja juuni algul lubas politseiülemus Brazaunas veebruaris arreteeritud poisid koju heinale.

1915. aastal ta arreteeriti illegaalse noorterangi organiseerimise eest ja saadeti Volga-äärsetesse linnadesse asumisele. Seal elatus ta kontoritööst.

1917. aastal tuli ta tagasi Võrru, kus ta arreteeriti uuesti, seekord bolševike poolt. Pärast vabanemist siirdus ta Tallinna, kus hakkas õppima õhtukoolis ja sõjakoolis. Jaik osales vabatahtlikult Vabadussõjas.

Aastatel 1935–1936 oli Jaik Eesti Raamatuaasta peasekretär, 1936–1940 haridusministeeriumi nõunik ja osales autorikaitse ühingu asutami-

ses. 1941. aastal oli lühikest aega Võrumaa Teataja toimetaja.

1927. aastal abiellus ta Vilhelmine Kanarikuga, neil sündis neli last. Poeg Peep suri kolmeaastasena, Ilo ning kaksikud Koit ja Säde põgenesid koos vanematega läände.

Luuletaja esikteos „Rõuge kiriku kell” (1924) käsitleb Võrumaa kaunist loodust, selle 34st luuletusest viis on võrukeelsed.

Ta bilanssi kogunes 20 väga loetavat lasteraamatut ja üheksa näidendit. Kirjaniku loomingus on ühtseks tervikuks sulanud rahvapärinus ja Pärlijõe loodus, samuti ta isa, võrratu jutuvestja pilalood.

1944. aastal lahkus Jaik perega Saksamaale, sealt Prantsusmaa kaudu Rootsi, kus elati Norrköpingi ligidal St. Malmis. Vaatamata üha halvenevale tervisele jätkas ta kirjutamist ka paguluses ja lõpetas oma viimase raamatu „Kuldne elu”, mis ilmus Rootsis 1946. aastal. Ta suri 10. detsembril 1948 Rootsis, 1990. aastal maeti ta põrm ümber Tallinna Rahumäe kalmistule.

15. jaanuaril 1999 avati seoses kirjaniku 100. sünniaastapäevaga Sänna koolimajas Juhan Jaigi tuba ning näitus Jaigist ja Adsonist. Koolimaja seinaval avati mälestustahvel. Külaliste hulgas olid ka tütre Ilo Jaik-Riedberg ja Säde Jaik.

15. juulil 1999 tähistati mälestuskiviga Juhan Jaigi sünnikoht Sännas ja Rõuge pargis avati skulptor Tiit Kirsipuu kujundatud ausammas Juhan Jaigi loomingust tuntud võlukivile Kaarnakivile. Samal õhtul toimus Rõuge Ööbikuorus Eesti Harrastusteatri Liidu Näitejuhtide Teatri vabaõhuetendus „Kaarnakivi ehk esivanemate kuld”. Kohal olid ka kirjaniku lapsed Ilo Jaik-Riedberg Prantsusmaalt ning Koit Andres Jaik koos abikaasa Anuga Saksamaalt.

Koostas: **Riina Kõots**

Allikad: K. Pettai, „Sänna album III”; S. Vill, „Elutahe”; „Eesti kirjanike leksikon”; K. Nurk, P. Lasting, „100 aastat Luhametsa küla Võrumaal”.

Aare Kallas

28. veebruar 1934 – 14. aprill 1983
Veterinaararst

Aare Kallas sündis Võrus. Õppis Võrus põhikoolis ja keskkoolis, hiljem EPAs veterinaariat. Kallas asus pärast suunamist Rõugesse tööle 15. augustil 1958. aastal Rõuge veterinaarjaoskonna juhataja-vetarstina. Tol ajal oli vete-

rinaarjaoskonnal ka oma loomakliinik, kus raviti loomi, kes vajasid rohke-
mat tähelepanu. Töötajate toonasteks liiklusvahenditeks olid mootorratas
ja hobune. Teeninduspiirkond oli siis: kolhoosid Tammsaare, Koke, Ok-
toober (Viitina), Fr.R.Kreutzwaldi (Sänna), Lenini (Nursi) ja Rõuge Kom-
munisti kolhoos ning selles piirkonnas olevad erasektori loomad. Töö-
koormus oli väga suur. Alates 1958. aasta 25. detsembrist hakkas Aare
Kallas tööle Rõuge sovhoosi peaveterinaararstina, kus ta töötas kuni 1983.
aasta 14. aprillini.

Inimesena oli ta hea suhtleja, abivalmis, oma töös suurte kogemustega
ja kohusetundlik. Hobiks olid tal fotograafia, muusika. Ta mängis Rõuge
kultuurimaja estraadiorkestris viiulit ja laulis Rõuge segakooris. Oli aktiiv-
ne Eesti looduskaitse seltsi liige. Majandi tööperioodil täitis 15 aastat ka
direktori asetäitja kohustusi. Tema head tööd on mitmeid kordi autasus-
tatud.

„Kord oli meil vaba moment tööl Nursis. Kanad ja kukk kõndisid kontori ees, direktor pidi peagi saabuma ja nii tuli mõte, et söödaks kukele kruupe, mis on viinaga niisutatud, et näeks, mis näo direktor teeb, kui talle purjus kikas õues vastu tuleb. Söötsime kruubid kikkale sisse, aga see jäi nägemata, mis näoga direktor seda purjus kikast vaatab – kukk taarus põõsasse ja magas seal, kui direktor tuli,” meenutab Helju Kallas aega, kus ta abikaasa oli majandijuhi asetäitja. „Rasket tööd oli väga palju, aga vahel tehti ikka nalja ka!”

Koostas: **Helju Kallas**

Allikas: isiklikud mälestused.

Rudolf Gottfried Kallas

10. mai 1851 – 22. aprill 1913

Kirikuõpetaja, teoloog, pedagoog, kultuuriloolane

Rudolf Gottfried Kallas sündis Kaarmal Saaremaal. Õppis Kaarma kihelkonnakoolis, Kuressaare elementaarkoolis, Kuressaare gümnaasiumis, Tartu elementaarkooli õpetajate seminaris, Tallinna kubermangugümnaasiumis,

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Folkloorikogujana tundis hästi rahvaluulet. Ordineeriti 1884. aastal pastoriks, töötas seejärel Valga Peetri koguduses (1884–1887), aastail 1887–1901 oli pastoriks Rõuges ja Peterburis (1901–1913). Tema õnnistas esimesena 4. juunil 1884. aastal Otepääl sini-must-valge lipu.

Rõuge-aastail kirjutas Kallas kõik oma raamatud, kokku 17. Tema teenimise ajal kasvas Rõuge kiriku liikmete arv väga hoogsalt. Ta oli psühholoog, filosoof ja matemaatik.

Koostas: **Liidia Janson**

Allikas: Saarte Hääl, nr 3, 1990.

Fromhold Kilomann

6. veebruar 1890 – 28. veebruar 1959
Kaupmees

Fromhold Kilomann sündis Rõuges. Lõpetas Rõuge kihelkonnakooli. Tunnistusel märgiti tema teadmisi kahtede-kolmede-neljadega. Kaks tähendas keskmist, kolm kõlblikku, neli hääd ja viis kiiduväärselt hääd. Muu hulgas

olid tema elukombed: 5; õppimise hool: 4; korrapidamine: 4. Kiidetud neli korda, laidetud 0 korda ja puudunud 0 korda.

Fromholdil oli kaks venda ja õde, kodus kõneldi saksa keelt, tänaval eesti keelt ja koolis pidi rääkima vene keeles.

Et Fromholdi isa oli ostnud 1919. aastal apteegivaremed, ehitas ta neile poe ja avas selle 1921. aastal. All oli viis tuba ja kaupluseruumid, üleval kaheksa tuba. Veevärki toona polnud, joogivesi toodi suvel allikalt, talvel järvest.

Fromhold abiellus 2. detsembril 1922. aastal, neil sündisid tütred Karin ja Juta.

Kaupluses müügil oleva leiva-saia küpsetas Fromholdi abikaasa Linda. Ta lõpetas Valgas kondiitrikursused. Lisaks müüdi poes veel kangaid, küpsiseid, komme, limonaadi, viina ja peenemaid napse. Väljas veel bensiini, petrooli ja määrdeaineid. Pärast kella kuut ei tohtinud poes viina müüa, aga pood võis lahti olla kui kaua tahes.

Pood likvideeriti 1940. aastal. Kogu kaup anti üle Ühiskauplusele. Pakuti küll, et Kilomann võib uuesti kaupluse avada, aga ta ei teinud seda. Lihtsalt niisamuti töötas hobusega, enda tarbeks ja aitas, keda vaja. 12. augustil 1944 mindi viie hobusega sõjapakku. Esialgu Viljandimaale Solu tallu, hiljem edasi Paidesse. Pärast sõda töötas ta Valga linnas.

Kilomanni hobiks oli kalapüük. Suurjärvest püüdis. Suurjärv oli võetud rendile, Fromhold veel mõne peremehega kahasse. Järve rentnikud pidid tagama, et järve kaldad oleksid puhtad. Suure noodaga siis veeti ja puhas-tati risust. Enne 1939. aastat oli Rõuges suur vähikatk. Pärast püüti uuesti vähid, Eeri (Erich) Kin(d)siraud oli püüdja ja müüs Kilomannile. Ta ostis 200 vähki, need lasti Suurjärve.

Kilomann vangistati mais 1945, vabanes 1954. aastal. Ta istus Vasalemma vanglas, koos temaga oli seal eesti intelligents. Vangistamise põhjuseks toodi: fašist, kaupluse omanik, Rõuge tolleaegsed kommunistid andsid ise-loomustuse, et Rõuge kõige halvem inimene ja omariikluse pooldaja.

Koostaja: **Riina Kõots**

Allikas: Fromhold Kilomanni tütre Karin Laine mälestused.

Vennad Kriisad

Orelimeistrite suguvõsa

Kokemäe külas Vihtla järve ääres sündisid Matli ja Peeter Kriisal pojad Juhan (1858–1942), Jakob (1861–1949), Tannil (1866–1940) – orelimeistrite esimene põlvkond.

Firmale „Orelimeistrid vennad Kriisad” pani aluse Tannil. Kõik kuni 1940. aastani valmistatud orelid valmisid Tannila osavõtul ja juhendamisel. Tegeldi ka orelite korrastamise ning häälestamisega, lisaks tehti igapäevaseid talutöid.

Jakob keskendus enam orelite metallvilede valmistamisele. Pleki tinutamisel viledeks leiutas ta oma menetlusegi.

Juhan valmistas oreli suuremad osad: lõõtsad, korpused jmt; ta pidas hoolt firma kirjavahetuse eest, sõlmis lepinguid. Juhani ja Jakobi pojad löid küll aktiivselt oreليهituses kaasa, kuid iseseisvalt töötavaid meistreid neist ei saanud.

Alvine ja Tannil Kriisal sündis Kokemäel neli poega:

Eduard (1902–1968), Aksel (1904–1949), Rudolf (1906–1944) ja Harry (1911–1976) – orelimeistrite teine põlvkond.

Eduard õppis Tartu Esimeses Kõrgemas Muusikakoolis viiulit, orelit ja kompositsiooni ning sai organisti kutse.

Aksel lõpetas Tartu Ülikooli usuteaduskonna, oli õpetajaks Mustjalas, kust 1941. aastal viidi Siberisse. Seal ta hukkus.

Orelimeistrid vennad Kriisad: (vasakult) Tannil, Jakob ja Juhan 1914. aastal.

Rudolf lõpetas Tartu kõrgema kunstikooli maalikunstnikuna, jäi 1944. aastal Saaremaal teadmata kadunuks.

Harry oli pidevalt tegev oreliehituses. 1933. aastal täiendas ta töökoda uute seadmetega, tõi oreliehitusse sisse uusi tehnilisi lahendusi. Sõjakeerises sattus Saksamaale, sealt emigreerus 1949. aastal perega USAsse. On ehitanud seal 18 suuremat orelit.

Vaatamata erinevatele ametitele olid kõik Tannila pojad 1940. aastani seotud aktiivselt oreliehitusega.

Pärast Teist maailmasõda kujunes Eduardist Eestimaa oreelite peamine remontija ja korrastaja. On ehitanud kaks uut orelit. Tema põhiline panus Eesti oreliehitusse on seadmete ja teadmiste säilitamine nõukogude okupatsiooni tingimustes.

Kolmanda põlvkonna orelimeistrina jätkab firma traditsioone Eduard Kriisa poeg Hardo (1940). Tema teadlik tegevus oreliehituses algas 1953. aastal. Aastal 1976 asus ta juhtima ENSV restaureerimisvalitsuse Rakvere orelitöökoda, mis sai 1991 erastatud firmaks Kriisa Orelehitus OÜ. Praeguseni on korrastatud ja remonditud oreleid Ukrainas, Venemaal, Soomes, Rootsis, Eestis, Saksamaal. Hardo Kriisa on rahvusvahelise orelimeistrite ühingu tegevliige. Tal on pojad Hanno (1966), Hollan (1969) ja Helar (1971), kes on samuti abiks orelitöödel.

Rõuge kiriku oreli ehitamine

Rõuge kiriku orel on ehitatud 1930. aastal vendade Kriisade poolt.

Oreliehituse saladuste vastu tundsid vennad Kriisad huvi tänu oma muusikaarmastusele. Et muusikariistade ostmiseks raha polnud, tuli neid valmistada ise.

Saksamaalt telliti muusikariistade lehed. Laatre kirikus õnnestus vendedel teha algsed joonistused kirikuorelist. Põhjalikuma ülevaate said orelimeistrid siis, kui remontisid Vastseliina kiriku orelit, kus tegid detailidest täpsed joonised ja saladused olid lahendatud.

Oreleid on vennad Kriisad ehitanud 25 ringis. Esimene prooviks ehitatud orel on Meelakul praegugi alles ja mängukorras.

Kriisade ehitatud Rõuge kiriku orel.

Rõuge kiriku orel oli Kriisade ehitatud kaheteistkümnes kirikuorel. Orelil on 31 registrit, kaheksa kapelli. Käsiregistreid ühes kombinatsioonidega 30. Oreliprojekt on 16 jalga lai ja 15 jalga sügav. 2147 vilet ühes mitmesuguste kombinatsioonivõimalustega. Mängupult toodi orelile Saksamaalt. Puust osad on valmistatud Kriisade poolt. Oreliosad valmistasid vennad igaüks oma kodus, see näitas, kui täpset tööd tehti – orelikokkupanelklappisid osad täiuslikult.

Kaugem paig, kuhu Kriisade orel jõudnud, on Itaalia, kust saadeti neile ka väärilise orelieest õnnitlused 1935. aastal.

Üks Kriisade poolt valmistatud koolioreleid jõudis eelmisel sajandil ka Kaspia mere lähiste Kalmõkkiasse, sinna väljarännanud eestlastest asunike asutatud külakooli.

Kriisade kalm on Rõuge vanal surnuaial ja hauasambal on kujutatud oreliviled.

Kriisade ehitatud orelid Eesti kirikutes:

1. 1886 - Misso
2. 1898 - Vana-Roosa
3. 1903 - Pindi
4. 1906 - Rannu
5. 1907 - Järva-Peetri
6. 1908 - Kaarma
7. 1911 - Vastseliina
8. 1913 - Võru
9. 1924 - Sangaste
10. 1926 - Rakvere Kolmainu
11. 1928 - Petseri
12. 1928 - Põltsamaa *
13. 1930 - Märjamaa *
14. 1930 - Rõuge
15. 1931 - Türi
16. 1933 - Paide
17. 1936 - Narva-Peetri *
18. 1937 - Suure-Jaani
19. 1938 - Urvaste
20. 1939 - Rapla
21. 1943 - Rakvere Pauluse
22. 1958 - Jõhvi
23. 1991 - Ruhnu

* hävinud sõjas

Koostas: **Helju Kallas**

Allikas: E. Piir, H. Sikk „Orelimeistrid Kriisad“, 1994.

Karin Laine

17. märts 1930

Mitmekümnekordne veteranide maailmameister
murdmaasuusatamises, spordientusiast

Karin Laine sündis Rõuge kaupmehe peres. Õppis Rõuge algkoolis, Võru keskkoolis, Irkutski kehakultuuritehnikumis.

Algkoolis olid hinded enamuses head ja väga head, ainult joonistamine rahuldav. Ise kommenteerib: „Ei osanud jah joonistada. Ükskord tegin männiokkad pruuniks, mitte roheliseks, selle eest pidin tükk aega nurgas seisma.”

Töötas arveametnikuna Rõuge võitööstuses. 25. märtsil 1949. aastal Karin Laine pere küüditati. „Meid pandi Võrus rongile. Meie vagunis oli ainult üks töäjõuline inimene, Valter Toode, teised kõik olid emad või vanaemad laste ja lastelastega,” meenutab ta.

Nad saadeti Petrovski sovhoosi.

Karin Laine sai lehmalauda ja kanalasse arvestajaks. „Laudas oli auk. Üks naine ajas kana augu kohale ja teine pidi kompama, kas täna tuleb sellel kanal muna või ei. Ma pidin selle kirja panema. Ja õhtuks pidi munade arv hommikuse prognoosiga klappima! Nii ausad naised olid, et ei võtnud endale ühtki muna ega andnud ka teistele!” jutustab ta.

Juba kehakultuuritehnikumis õppides osales Karin Laine 1956. aastal Lužniki staadioni avamispeol, kus lasti taevasse 2000 tuvi. Linnukesed olid

hirmunud ja ise lendu tõustes poetasid maa poole ka üht-teist. See võistkond, kes oma esindusriietes Irkutski võistkonna ees seisis, lasti tuvikeste poolt väga korralikult täis.

Huumorit armastav Karin Laine meenutab veel üht juhust nende oma võistkonna naistega. Enne võistlust õmmeldi naiskonnale uued trikood, allapoole uhked seelikuosad. Paraku sellisest materjalist, mis kloorist vett ei kannatanud ning pärast vettehüppamist olid kogu võistkonna naistel alakehad puhta paljad. Võistkonnakaaslastest mehed viskasid siis basseini käterätid, et naised saaksid need endale ümber mähkida ja veest välja tulla.

Eredalt on Karin Lainel meeles asumiselt saabumine. Irkutskist oli väljalend 17. augustil 1960, vahemaandumisega Moskvast. „Seal tahtsin endale teha elu esimesi keemilisi lokke. Aga kuna kloorivesi oli juukseid sedavõrd kahjustanud, arvasid juuksurid, et ma blondeerin oma juukseid ning ei olnud nõus mulle lokke tegema! Pidin ikka väga palju vaeva nägema, enne kui suutsin juuksuri ümber veenda. Need lokid maksid 100 rubla!”

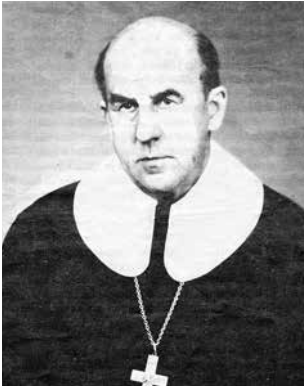
Tagasi kodumaal, oli ta aastail 1961–1990 Rõuge sovhoosi spordimeetodik. Teda peetakse Rõuge spordielu hingeks ja käivitusmootoriks. Talviti käidi Väimela siseujulas ujumas. Kord, kui oldi ujumast juba tagasiteel, kostis Käätso kandis pimedast bussist Karini ärev hää: „Guri jäi maha!” Guri oli Karini abikaasa.

Bussijuht Osvald Kimask otsis juba kohta, kus buss ümber keerata, kui Karin taas hõikas: „Ärme lähme tagasi! Guri jäi juba Rõugesse maha!”

Karin Laine tegeles lisaks ujumistundide organiseerimisele sedavõrd paljude asjadega – juhendas rahvamajas rahvatantsijate segarühma, õpetas koolis saksa keelt, korraldas kultuuritööd, organiseeris väljasõite. Nii polnud midagi imestada, et see, kuhu abikaasa maha jäi, vajas mõtetes pikemat selitamist.

Koostas: **Riina Kõöts**

Allikad: intervjuu Karin Lainega 19. novembril 2013; E. Esko „Taludest taludeni läbi kolhoosiaja”.

Armand Leimann

8. jaanuar 1923 – 11. november 1991
Rõuge kirikuõpetaja

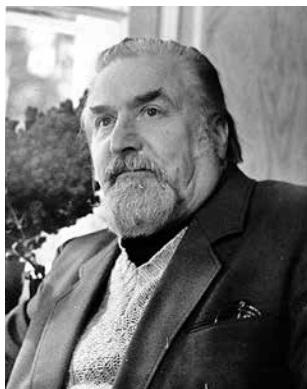
Armand Leimann sündis Haanjas põlluharijate peres. Isa Voldemari kaotas ta kaheaastasena, teda kasvasid ema Ella ja kasuisa Rudolf. Lõpetas Jaanimäe koolis kuus klassi. Seejärel töötas isatalus ja oli mõnda aega Jaanimäe kooli algklasside õpetaja. Hiljem õppis Võru keskkoolis. Töötas Võru algkoolis algklasside õpetajana, Navi ja Tilsu lastekodus kasvataja-õpetajana. 1952. aastal abiellus Hilda Palmiga.

1959.–1976. aastal õppis Tallinnas usuteaduste instituudis. Pärast kandidaadiaega Röpina koguduses õpetaja Johannes Silla juures, suunati ta teenima Saaremaale Valjala, Püha ja Mustjala kogudusi. 1967. aastal määrati ta Kullamaa koguduse õpetajaks, 1977. aastast teenis ta kodukogudust Rõuges. Aastast 1985 täitis ta EELK Võru praostkonnaprasti kohuseid.

Leimann teenis Võrumaa ingerisoomlasi, pidades Võrumaal soomekeelseid jumalateenistusi. Käis soomekeelseid jumalateenistusi pidamas ka Puškinos ja Petroskois. Rõuge koolis õpetas koolilastele usuõpetust ja soome keelt.

Koostas: **Karin Meister**

Allikas: Võru praostkonna ajaleht Sõna nr 11 (54), november 1991.

Lembit Luik

2. oktoober 1924 – 2. detsember 1998
Majandijuht

Lembit Luik sündis Haanja vallas. Õppis Plaani algkoolis ja Võru tööstustehnikumis. 1944. aastal mobiliseeriti ta Saksa sõjaväkke, 1945. aastal langes Tšehhoslovakkias sõjavangi. Oli mitmes Saksa- ja Venemaa vangilaagris. Ta toodi tagasi Eestisse, teenima Sillamäe ehituspataljoni. Pärast vanglavintsutusi asus tööle Rõuge masin-traktorijaama mehhaanikuna. Kui 1958. aasta detsembris loodi Rõuge sovhoos, hakkas tööle peainsenerina. Alates 1961. aastast kuni 1980. aastani oli sama sovhoosi direktor. Hiljem töötas Rõuge sovhoosi ökonomistina kuni majandi likvideerimiseni. Teda meenutatakse kui töökat, ausameelset ja heatahtlikku ning õiglast maameest, kelle poole võis pöörduda ükskõik millise katkise masinaga. Ta teadis alati, kust tuleb kruttida, et asi korda saaks! Suhtlemises ei teinud vahet ülemate ja alamate vahel. Tema juurde võis minna ükskõik mis ajal. Oli mees, kes pidas sõna, mille andis. Temaga koos töötanud inimesed meenutavad, et kui keegi tuppast astus, tõusis ta alati püsti ning teretas tulijat kättpidi.

Lembit Luik on maetud Plaani kalmistule.

Koostas: **Helju Kallas**

Allikad: kaasaegsete mälestused.

Richard Pajumets

7. aprill 1902 – 21. veebruar 1971
Kultuuritegelane Rõuges

Richard Pajumets sündis Nogo külas Haanja vallas. Õppis Koke algkoolis, hiljem Võru keskkoolis. Isa surma järel pidi hakkama pidama kodutalu Nogol.

Võttis aktiivselt osa seltskonnaelust, oli Rõuge piimaühistu ja Haanja haridusseltsi aktiivne liige.

Tal jätkus jõudu mängida aastaid Nogo meeste puhkpilliorkestris, mida toetas Rõuge kaitseliidu malev. Orkester esines kõikidel Rõuge valla laulupidudel, samuti Tallinnas juubelilaulupidudel. Tihti esineti Rõuge rahvamaja üritustel ja mängiti tantsuorkestrina pidudel.

Kuna ta oli Rõuge rahva hulgas populaarne, valiti ta 1949. aasta algul esimeseks kolhoosi Kommunist esimeheks. See töö jäi aga üürikeseks – seoses poja arreteerimisega süüdistatuna nõukogudevastases võitluses, kuulutati ka isa rahvavaenlaseks ja vabastati esimehe kohalt. Hiljem töötas kolhoosis töölisena.

Eriti südamelähedane oli Pajumetsale näitemängudes mängimine ja hiljem nende lavastamine. Oma huumorimeele ja erakordse näitlemisoskusega oli ta Rõuge rahva seas väga populaarne. Pärast sõda hakkas ta lavastama Rõuge rahvamajas näidendeid ja populaarseid laulumänge. Nii mängiti

tema juhendamisel „Mu kuldne kodukotus”, „Kroonu Onu”. Eriti populaarne oli „Rummu Jüri”, mida mängiti üle kahekümne korra, samuti osales ta mitmetes estraadilavastustes. Lõis elu jooksul kaasa enam kui kolmekümnes lavastuses.

Koostas: **Karin Meister**

Allikas: Valter Pajumetsa mälestused.

Eduard Pehter

17. veebruar 1905 – 14. oktoober 1997
Põllumees, Rõuge haridusseltsi juht,
puhkpilliorkestri juht

Eduard Pehter sündis põlluharijate peres Nogo külas Haanja vallas Võrumaal. Ta õppis Haanja valla Koke vallakoolis, Rõuge Kõrgemas algkoolis ja Võru Poeglaste gümnaasiumis.

1935. aastast pidas Nogo külas talu, nõukogude ajal töötas Nogo külas kolhoosi 17pealises lüpsikarjalaudas.

Eduard Pehter on maetud Nogopalu kalmistule.

Pehter on olnud Rõuge haridusseltsi juhatuse liige, Haanja põllumeeste kogu noorte osakonna asutaja ja esimees, Rõuge piimaühistu pikaajaline liige ja juhatuse esimees. Isamaaliidu Haanja osakonna esimees, Eesti punasekarja kasvatamise ühingu liige, Kaitseliidu malevkonna orkestripealik.

Hiljem lõi kaasa näitemängudes ja oli Nogo küla puhkpilliorkestri juht, mida vedas 1994. aastani, siis loobus ta sellest kõrge eea tõttu ning orkester lõpetas tegevuse.

Pehter oli üks Rõuge Vabadussamba pronkskuju peitmise ettevalmistajaid. Osvald Kimaski eestvõtmisel kavatsesid Leo Rebane ja Eduard Pehter pronkskuju salaja kirikuplatsi kõrvalt ära tuua ja matta selle Pächteri

talu rehielamu müüri äärde. Kavandatud päeval aga saadeti Leo Rebane hobusega kaubaküüti, mistõttu rakendus varuvariant. Kuju maeti Aksel Olmanni õue.

Koostas: **Karin Meister**

Allikas: „Lõuna-Eesti tegelaste biograafiad“, 1938; poja Jaak Pächteri mälestused.

Paul Peterson

14. september 1896 – 23. märts 1943
Politseinik, Rõuge vallavolikogu ja -kohtu liige,
ajakirjanik

Paul Peterson sündis Tartus. Õppis Rõuge Jaanipeebu vallakoolis, Rõuge kihelkonnakoolis, Luganski õhtugümnaasiumis ja tehnilistel kursustel Jekaterinovslavi kubermangus. Töötas trükikoja Post juures Tartus. Teenis M. Muldi riidevärvimise tööstuses Rõuges 1913.–1915. aastal.

Osales I maailmasõjas aastatel 1915–1918 ja seejärel Eesti Vabadussõjas. Pärast Vabadussõda asus tööle Võru politseiprefektuuri politseikonstaablina 15. juulist 1920, algul Haanja vallas, seejärel Antslas II jaoskonna konstaablina Antsla alevis ja hiljem Lasva valla konstaablina. Lõpetas 8. aprillil 1922. aastal Tallinnas kümnendad rajooniülemate kursused. Lahkus politseiteenistusest 1. jaanuaril 1926. aastal.

Abiellus Elfriede Siskaga 1928. aastal. Eestistas perekonnanime 1935. aastal Tormisteks.

Uuesti asus Paul Tormiste politseinikuna tööle Petseri prefektuuri 1941. aasta lõpul ja teenis Rootova jaoskonna I rajooni konstaablina. Ta hukkus võitluses vene partisanidega teenistusülesannete täitmisel 23. märtsil 1943. aastal. Ta toodi puusärgis Rõuge valda Hino külla ja maeti Rõuge Tõrva-palu (Jaanii-Peebu) surnuaeda.

1927–1928 töötas Rõuge vallavalitsuses abisekretärina, oli põllumees Rõuge vallas. Oli Rõuge haridusseltsi kirjatoimetaja, Rõuge tuletõrje ühingu peaesimees 1930. aastast, tegev kohalikus Rõuge piimaühingus, kaitseliidus. Rahvaerakonna Võru maakomitee liige, Rõuge valla volikogu ja -kohtu liige 1930. aastast. Avaldanud poliitilisi joonealuseid, juhtkirju ja muud väljaannetes Võru Teataja, Elu, Meie Aastasada, Rajalane, Eesti Politseileht ja Post. Pseudonüümid Viktor Kikstu, Vita Miin.

Andis välja ajalehte Maarahva Elu.

Politseivalitsuses on registreeritud ajaleht Maarahva Elu, ilmub Võru maakonnas, Rõuge vallas, üks kord nädalas; väljaandja ja vastutav toimetaja – Paul Peterson.

Ajalehe esimene number ilmus neljapäeval, 31. detsembril 1931. aastal ja viimane, viies number ilmus esmaspäeval, 7. märtsil 1932.

Autasud: 1930. aastal annetati Rõuge V.T.Ü. poolt Tuletõrje Hoolsuse märk – 10 ja enam aastat on olnud ühingu liige; 23. märtsil 1929. aastal annetatud II klassi laskuri märk koos diplomiga Kaitseliidu Võrumaa Maleva poolt.

10. septembril 1933. aastal Võrus Eesti Põllumeeste Seltsi poolt korraldatud põllumajanduse ja tööstuse näitusel väljapandud puukooli eest määratud esimeseks auhinnaks diplom suure hõbeauraha peale ja viis krooni. 23. septembril 1934. aastal määrati Vastseliina Põllumeeste Seltsi poolt põllumajanduse ja kodukäsitöö näitusel II auhind puukooli eest ja kolm krooni.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: „Eesti Avalikud Tegelased”, 1932; E.P.L. 1932.

Karl Pettai

1. november 1929 – 21. november 2008
Koduloouuriija

Karl Aleksander Pettai sündis Savimäe talus Hurda külas Rõuge vallas. Õppis Sanna algkoolis, Rõuges, Võru keskkoolis, EPA metsandusteaduskonna metsatööstusosakonnas. Koolivaheaegadel töötas kodutalus.

Töötas Pärnu metsatööstuskeskuse Laiksaare metsapunktis. 1957. aastal sai temast Vaeküla põllumajanduse mehhaniseerimise tehnikumi õpetaja Virumaal. 1959. aastal viidi tehnikum üle Tihemetsa, Pettai jätkas seal metallitehnoloogia- ja töökaitseõpetaja ja kasvatajana 1999. aastani. Karl Pettai abiellus Helga Kulliga, neil sündis neli last: Kalev, Linda, Juta ja Sulev.

Kuna õpetajatel olid pikad suvevaheajad, sai Karl Pettaist 1975. aastal Pärnu reisi- ja turismibüroo giid. Põhiliselt juhatas ta gruppe Liidu piires, sõites läbi kõik endise suure kodumaa pealinnad nii põhjas kui lõunas. Pettai oli Eesti kodu-uurimise seltsi liige, Eesti rahva muuseumi ja kirjandusmuuseumi korrespondent.

Karl Pettaile olid väga olulised tema juured. Oma esiisade mälestusele mõeldes uuris ta oma sugupuud. Esiti suulisele pärimusele tuginedes, hiljem arhiivis kuni 18. sajandini välja.

Olgugi, et Pettai elas Võrumaalt eemal, viibis ta sageli mõtteis oma hällimaal. Koostöös kodukandi inimestega on ta arhiivimaterjalidele toetudes

kirja pannud Sänna kooli (1995), Hurda küla (1996), Rõuge kihelkonna ja Rõuge valla (1997) ajaloo. Neist esimene ilmus trükitult ja viimast on võimalik lugeda Rõuge koduleheküljelt internetis. Trükivalgust on näinud ka „Sänna album III”, mis on jätkuks Elmo Ploomi poolt aastail 1934 ja 1937 koostatud kahele albumile. See on pühendatud kodukandile, tema ajaloole ja inimestele.

Meenutab Eve Taal, kauaaegne Sänna raamatukogu juhataja: „Esimehe kohtumine Karliga oli nõnda, et tolleaegne vallavanem Mati Kõiv tuli koos Karliga meile, pesin parajasti õues pesu. Karl tahtis, et uuriksin Sänna kooli juubeli tähistamiseks kohalike inimeste käest kooli ajalugu ja korjaks kooliga seotud esemeid ja pilte, et näitust teha. Mul oli seda kohaliku inimesena lihtsam teha, kuna inimesed ikka käivad raamatukogus. Valmistades ette brošüüri „Sänna album III”, saatis Karl mulle küsimused ja ma käisin siis mööda küla ja küsitlesin inimesi. Karl Pettai on kodu-uurimise alal teinud Sänna jaoks suure töö ja andnud hindamatu panuse.”

Koostas: **Riina Kõots**

Allikad: Karl Pettai mälestused, kaasaegsete mälestused;
interjuu Eve Taaliga 13. novembril 2013, Eesti Päevaleht 10. oktoober 1995.

Friedrich Otto Eduard von Samson-Himmelstjerna

7. november 1872 – 28. veebruar 1958
Rõuge mõisa viimane omanik, jurist

Friedrich Samson sündis Rõuge mõisas. See oli Samsonite valduses nelja põlvkonna vältel (1814–1939). Friedrich Samson oli viimane

Rõuge mõisa omanik.

Pärast õpinguid Kollmanni gümnaasiumis, astus Samson Tartu Ülikooli õigusteaduskonda, mille lõpetas 1894. aastal. Seejärel teenis ta paar aastat vabatahtlikuna 1. tragunirügemendis Tveris. Aastail 1896–1901 töötas ta Riias advokaadiabina ning oli seejärel pikka aega Liivimaa rüütelkonna sekretär ja sündik. Samuti oli ta Balti konstitutsioonilise partei kaasasutaja ja eestseisuse liige. Esimese ilmasõja puhkedes kutsuti Samson vene armeesse, kust ta peagi vigastuse tõttu vabanes. Eesti Vabariigi päevil töötas Samson Riias vandeadvokaadina. 1939. aastal evakueerus Samsonite kokkuhoidev pere Liivimaalt. Pärast ajutist viibimist Poznanis, siirdusid nad Holsteini ja sealt edasi Wützburgi. Tunnustatud juristi ja seltskonnategelasena valiti Friedrich Samson peagi endisi Balti rüütelkondadesse kuulunud suguvõasid koondava seltsi ning ka Liivimaa Rüütelkonna eesistujaks.

Kohalikku rahvasse suhtus mõisnik austavalt. „Mu vanaema oli mõisas majateenija. Kui ta vanaisaga abiellus, saatis mõisnik ta mitmehobusetõl-

laga kirikusse. Pärast laulatust aga viis värske abikaasa ta sõnnikuvankriga kodutallu,” meenutab Valter Pajumets.

Olgugi, et Samsonid pidid kodumaalt lahkuma, säilitasid nad Rõugega sidemed. Esiti küll mälestuste talletamise teel, kuid Eesti taasiseseisvumise järel on viimase mõisniku järeltulijad külastanud korduvalt Rõuget. Rõuge on eriti südamelähedane Friedrich Samsoni pojapojale Alexander von Samsonile, kes on kohaliku elu edendamist toetanud mitme suure rahaannetusega.

Koostas: **Riina Kõõts**

Allikad: Maive Mürk bakalaureusetöö, 2006; intervjuu Valter Pajumetsaga.

Armand Sild

26. oktoober 1893 – 10. juuni 1942
Apteeker, rohuteadlane

Armand Sild sündis Vastse-Otepää vallas põl-
lutööliste Villem ja Leena Silla peres. Õppis
Voldi algkoolis, Tartu algkoolis, Hugo Treffne-
ri gümnaasiumis; õiendas apteegiõpilase eksa-
mi Tartus 1909. aastal, apteekri abilise eksami

Tartu Ülikooli juures 1915. aastal. Õppis Tartu Ülikoolis rohuteaduse osa-
konnas 1916–1918, lõpetas selle proviisorina. Töötanud apteegis õpilase-
na Jõgeval, Kolpinos ja Jürgensoni apteegis Tartus; proviisorina Siimi ja
Hirschfeldt'i apteegis Tartus. Rõuge apteegi omanik ja juhataja 15. veeb-
ruarist 1920, mil asutas siia Vabadussõja ajal mahapõlenud apteegi asemele
uue. 1930. aastal valmis tal uus maja (hiljem tuntud Rõuge apteek), kuhu
ta asutas ka apteegi. Abiellus Hilda Loosiga 8. juunil 1930. aastal, neil sün-
dis kaks last: Aino (18. aprill 1932) ja Arno (15. oktoober 1933).

Kogu Rõuge kihelkond tundis apteeker Silda oma kutsealal vastutuleli-
ku ja rõõmsameelse inimesena, kes oli nii mõnigi kord tulnud apteeki abi
andma peolt ja grimeerituna otse näitelavalt.

Võttis juhtivalt osa Rõuge seltskondlike organisatsioonide tegevusest,
olles haridusseltsi laekur, rahvaraamatukogu seltsis vaheldumisi juhataja ja
revisjonikomisjoni liige, vabatahtliku tuletõrje tegelasi 1922. aastast, sel-
lest ajast kuus aastat esimees olnud, seltside liidu asutajaid ja laekur 1927.

aastast. Kaitseliidu Rõuge malevkonna pealik 1928. aastast, kaitseliidu orkestri asutaja ja pillidehankija, Isamaaliidu osakonna asutajaid ja juhatuse liige 1935. aastast. Toetanud rahaliselt Rõuge rahvamaja ehitust; olnud Vabadussõjas langenute mälestusmärgi komitee liige. Samuti oli ta kogu Rõuges elamise ajal näitejuht ja näitleja seltsides, juhatas laulukoore, esines laulu- ja viiulisolistina kirikus. Evis teenete eest Kaitseliidu, 3. klassi Valgeristi ja rea tuletõrje aumärke. Oma sirgjoonelisuse ja otsekohese iseloomu tõttu oli tal ka vastaseid.

14.–17. juunini 1941. aastal küüditati tema perekond Siberisse. Armand Sild lahutati perekonnast ja saadeti Verhoturje rajooni Stupina laagripunkti, mis asus Sverdlovski oblastis. Armand Sild hukati 1942. aastal.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: „Lõuna-Eesti tegelased”, 1938; Võru Teataja nr 77, 1990.

Heli Teppo

22. märts 1927 – 14. detsember 1996

Lauluõpetaja

Heli Teppo sündis kooliõpetajate peres, ja tema kooliteegi algas koolis, kus tema vanemad töötasid – Vana-Saaluses. Muusikaarmastuse sai ta kaasa oma muusikaõpetajast emalt. Praegugi on alles klaver, mis osteti 1930. aastail, ning millel Heli Teppo õppis mängima.

Tema koolitee jätkus Võru keskkoolis, pärast selle lõpetamist asus ta tööle Vana-Saaluse kooli kehalise kasvatuse ja muusikaõpetajana. Hiljem jätkas ta lauluõpetaja ametis Rõuge põhikoolis. Ta suutis süstida lauluarmastuse nii oma lastesse kui ka õpilastesse. Olgugi, et Teppol polnud muusikalist eriharidust, polnud see iial takistuseks ühegi muusikapala õppimisel ega õpetamisel. „Ema vanemad kaotasid nõukogude võimu tulekul töö. Nii ei tulnud tal edasi õppima minekut pähegi, ta läks tööle ning aitas oma vanematel hakkama saada. Mäletan ta lugusid, kuidas ta suuskadeld sõitis talviti neile leiba viima,“ meenutab Heli Teppo poeg Andres, kes on Keila muusikakooli direktor.

Heli Teppo mängis võrkpalli, koos võistkonnaga võideti NSVL maanoorte võistlused.

„Ema polnud formaalsustes kinni, ta oli läbinisti sisu- ja tegudeinimene,“ märgib Andres Teppo. Erinevatel kursustel muusikaõpetaja ametit

õppinud Heli Teppol oli tema õpilaste mälestuste järgi alati helihark tas- kus. Ta jaoks olid ülimalt tähtsad täpsus ja distsipliin, mis viisid tema ju- hendatavad lauljad esimese kategooria kooride sekka ning vahele ei jäänud ükski laulupidu. „Ta harjutas kodus laulude saateid,” märgib poeg.

Meenutab Heli Teppo õpilane Mirjam Loertcher:

„Heli Teppo oli lauluõpetaja, kelle jaoks eksisteeris vaid kristallselge ver- sioon muusikast. Ta nimi ütles kõik: heli. Kompromissitult püüdlas ta aina täiusliku ning puhta heli tekitamise suunas.

Ilmselt mäletavad paljud õpilased teda tõsise ja tööka õpetajana. Seda ta oligi. Aga Heli Teppo oli ka väga aus inimene, kes ei sallinud silmakir- jatsemist. Õpetaja Heli juhendamisel hakkasid laulma kõik! Heli Teppo ei hoolinud parasjagu valitsevast riigirežiimist. Tema otsis parimaid tin- gimusi laulule. Ta julges viia oma koori hea akustika pärast kirikusse ka ajal, mil kirikus käimine polnud lubatud. Ka koolidirektorid said kehitada vaid õlgu, et mida hakata peale õpetajaga, kes on nii jäärpäine. Olgugi, et esimeses koolis Vana-Saaluses, kus Heli tööle hakkas, oli direktoriks tema enda isa.

Lisaks õpetajaametile olid Heli Teppol kasvatada oma lapsed ja teha ko- dune maatöö. Ta ei lobisenud kunagi lihtsalt niisama. Ehk seetõttu oli tema sõnal ka rohkem kaalu. Mäletan kahte väga liigutavat jutuajamist temaga, mis andsid mulle suurt kindlustunnet ja julgust. Ehk pani Heli Teppo tõsine suhtumine muusikasse tema õpilasedki suhtuma muusikasse austusega ning hindavalt.”

Kauksi Ülle meenutab, et hoolimata välisest rangusest, oli õpetajal hea süda. „Ega ma tol ajal viisi väga pidanud, aga koori tahtsin küll laulma saa- da. Siis saab ju laulupeole! Heli Teppo ei tahtnud mind väga võtta, aga ma hakkasin nii kõva häälega nutma, et ta ütles mulle – tule pealegi, aga sa liiguta ainult suud, muidu me laulupeole ei saa!”

„Meil oli kaks koera, kes olid harjunud mootorratta küljkorvis sõitma. Kord tulid Heli ja ta abikaasa Assor mootorrattal ja meie maja kohal suri

neil ratas välja. Üks me penidest jooksis hooga ning hüppas ratta külgkorvi otse Helile sülle – et nüüd on sõit! Õnneks Heli ei ehmunud,” jutustab Ülo Janson

Koostas: **Riina Kööts**

Allikad: intervjuu Mirjam Loertscheriga 25. novembril 2013; intervjuu Kauksi Üllega 16. septembril 2013; intervjuu Ülo Jansoniga 4. novembril 2013; intervjuu Andres Teppoga 15. jaanuaril 2014.

Jaan Udras

31. oktoober 1881 – 26. mai 1969
Põllumees

Jaan Udras sündis Kasaritsa vallas Võrumaal. 1913. aastal otsustas Nursi vallavolikogu müüa Vana-Nursi koolitalu maa Kasaritsa valla talupojale vallasekretär Jaan Udrasele. Koolimaja hooneid ja nende all olevat maad ei müüdnud. Hooneid polnud tol korral rohkem kui vana rehetare. Pärast seda, kui 1917. aastal põles Ala-Horsa koolimaja maha, otsustas vald müüa ka koolihoonete aluse maa Jaan Udrasele.

Udras osales aktiivselt ühiskondlikus elus, olles Nursi masinaühistu asutajaid, Võru linnukasvatuse ühistu esimees.

1948. aastal oli Udras sunnitud andma oma talu Võru linnukasvatuse ühistule tasuta rendile, loobudes lepinguga talu pidamisest. Sellega päästis ta oma pere Siberisse saatmisest.

1949. aastal kolis Jaan Udras Pärnusse, kus ta asus Pärnu haudejaama teenistusse.

Ta on maetud Rõuge vanale kalmistule.

Jaan Udras hakkas taluperemeheks saades soise pinnaga maad korda seadma, püüdes kasutada kõiki uuemaid võtteid: puhastas põllud kividest, kuivendas maad. Esimese tööna kaevas ta magistraalkraavid, mille järel

hakkas üksikasjalik ja kavakindel maakuivendamine. Torukraavitust üksi tehti 13 hektaril põllumaal üle kolme kilomeetri. Talul oli maid 23,8 hektarit, millest kaheksa hektarit oli metsa ja 1,5 hektarit veekogude, peamiselt omakaevatud tiikide all. Tiikides kasvas kalu. Suur veekogu oli just selleks kunstlikult tehtud, et seal sai talu omale valguse ja jõu, kuna vesi kukkus nelja meetri kõrguselt turbiinile, kuhu oli ehitatud 1,5hobujõuline elektrijoujaam. Lauta ja elamusse anti vett maa-aluse torustiku kaudu vesioinaga. Suvel töötas maja ees purskkaev.

Esimene vesioinas võeti kasutusele 1921. aastal. Hiljem hangiti uus vesioinas, mille ööpäevane võimsus oli kuus kuupmeetrit.

Jaan Udrase talu võeti Eesti ajal eeskujulike talude nimistusse. Talu külastasid paljud ekskursioonid, mõned isegi välismaalt. Suviti olid talus praktilal põllumajandust studeerivad üliõpilased. Saksa ajal anti talus tööd vene sõjavangidele, kes olid seal oma eluga väga rahul ja ei tahtnud talust lahkuda.

Jaan Udras oli üks Nursi Ühispiimatalituse asutajaid ja juhatuse liige: ta andis kasutada oma elumaja keldriruumid. Ta oli üldse uuenduste pooldaja. Kui tekkisid rahvaveoks esimesed autod, siis hankis ka tema endale autobussi, Ford T. Seda kasutas ta peamiselt rahvaveoks Võru linna ja raudteejaama vahel. Samuti vedas ta selle bussiga linnast Ala-Horsa talu hooajatöölisi.

Jaan Udras oli üks neist vähestest, kes pääses enamlaste 1919. aasta vere-
saunast Verijärve kaldal. Järgnev väljavõte on J. S. Panius-Semmiste raamatust „Sõja ja revolutsiooni keerises”.

„Meid oli Võru vangla kambris nii palju, et parajasti mahtusime külge-külge kõrvale. Magasime vaid hommikupoolisel ööl, teine osa ööst kulus ära kuulamisele, kas meid ei tulda viima tapmisele. Kuivõrd piinavalt mõjub surmahirm ja kuivõrd tugevam on üks elutahe, võib vaevalt sõnul seletada. Minul oli kuulamistööst alati aluspesu märg higist, olgugi, et lamasin külmal põrandal.

13. jaanuaril 1919 õhtul tuli meie kambrisse komissar Tiisler madruste saatel. Meid asetati ritta ja küsiti, milles kedagi süüdistatakse. Ma arvasin

kõige paremaks valida süüks joomise. Kella kümne paiku lasti kuuldus lahti, et meid viiakse Pihkvasse. Mina seda ei uskunud. Oli juba jäänud vaikseks, kui ukse taha ilmus Tiisler ja ütles: „Udras, tule ka kaasa!”

Sel silmapilgul valmis minul plaan põgenemiseks. Jätsin riided nõõpimata, et oleks kergem põgeneda.

Vangid olid juba asetatud kahte ritta. Mind asetati juuksur Kuuse kõrvale viimasesse ritta. Saatjaks sõdurid ja noormehed vintpüssidega.

Läksime läbi linna. Kreutzwaldi maja kohal oli üles säetud kuulipilduja. Linna ääres ütles Tiisler saatjaille: „Kui keegi põgeneda katsub, laske see kohe maha!”

Teel katsusin, kui kergesti võib vabaneda kasukast. Arvestasin ka, et Võrusool tapmist ette võtta ei saa: siin takistavad elamud, ka on rahvas veel üleval. Kahmasin ka suhu lund, et põgenedes suu ei kuivaks.

Meid peatati kaubamaja aia juures. Meie taga peatus ka regi kuulipildujaga. Raudteel manööverdas just üks rong. Arvasime, et saadetakse Venemaale pantvangiks. Kuus sosistas, et teda oodatakse jaamas pakikese-ga, mille ta tahaks kaasa võtta.

Poole tunni ootamise järel käskis Tiisler edasi minna. Vangid tundsid rõõmu, et neil ei tule minna pantvangiks. Hakkasime sammuma Kasaritsa poole. Oli jälle selge, et meid viiakse tapmisele. Kirepi poole minnes metsas avasin riided, neelasin lund ja sosistasin Kuusele: „Laseme jalga!”

Kuus vaatas noore metsa poole, siis üles poole ja just siis tuli kuu välja pilve tagant! „Ei tule midagi välja!” õhkas ta.

Kirepi sillal ütles parun Ungern-Sternberg: „Mina küll Pihkvani minna ei jõua, kärvan kindlasti varem!” Palus oma palitut kanda, mida ma ka tegin, kuni üles märke jõudsin.

Peatuti Verijärve kõige järsumal kaldal, kust tee mööda läheb. Eessammuv advokaat Pihlak ütles midagi Tiislerile, millest ma aru sain, et ta tahab minna omale asjale. Tiisler röögatas: „Selleks pole enam aega!”

Vangid seisisid kesk teed, saatjad asusid järvepoolsele tee veerele. Oli õudne silmapilk! Pikk ja tappev nagu igavik!

Kuud kattis pilv. Meie taga regi kuulipildujaga. Tiisler kõndis edasitagasi, siis hüüdis: „Kauaks nendega jannata! Poisid, võtke püssid!” Algas

kole püsside klõbin, mis vere tarretas!

Minu ees seisev punaväelane pistis padrunid püssi, minust linna pool asuv saatja hakkas lähenema meile, püssi otsa ülespoole hoides. Sel silmapilgul pistsin jooksu otse eesseisva laskja peale, millejuures ilma, et see mul oleks ettekavatsetud, käed tõstsin üles – ühes käes vanglast kaasavõetud leivakotti kõrgel hoides tegin suurt kisa. Selgesti märkasin, et teised jäid siis veel seisma.

Kukkusin kohe laskjate vahele maha, mis tuli sellest, et laskjate seljaga teeääres asus sügav maanteekraav ja auk. Samal ajal kostsid paugud. Uskusin, et olen haavatud ja jäin paigale. Valu ei tundnud. See arvan olevat seletatav sellega, et tapmise ajal valu üldse ei tundvat – nii olin kuskilt lugenud. Ka seegi meelestus! Mõistus töötas pöörasel kiirusel, sekundites, nagu muidu vahest päevadelgi mitte.

Et elu rutem läheks välja, jäin nagu ootama – las lasevad veel! See ootamine kestis vahest silmapilgu. Et valu ei tundnud, seevastu aga suurt jõudu tundsin ärkavat, pistsin jooksma otse järsust kaldast alla järve poole, vist kukkusin ja veeresingi, mis takistas kuulide tabamist – ühe hooga järvele, kuni poole järveni. Kuu hakkas paistma selgemalt, olin lagedal jääl hääks märklauaks. Seepärast jooksin tagasi kaldale, kus mets mind varjas ja metsa mööda kuni Vastse-Kasaritsa asunduseni. Joostes viskasin maha kasuka, et kergem joosta oleks.

Oli vaikne öö. Kõlasid kogu aeg paugud, kuuldusid südantlõhestavad rõõked. Jõudsin juba asundusest mööda ühe mäe otsa, kui ikka veel kuuldusid paugud.

Ei suuda väljendada, kui ilus, kui otsatu hää, kui lõpmatu armas tundus mulle Kasaritsa mäe otsas see paljulaidetud elu.”

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: „Võrumaa põllumajanduse aastaraamat I”, 1938; ajaleht Elu nr 36, 1998; Võru Teataja nr 12, 1. veebruar 1934.

Valter Karl Viks

20. jaanuar 1895 – 10. august 1959

Vaimulik, haridustegelane

Valter Viks sündis Kambjas. Õppis Peterburi klassikalises gümnaasiumis, Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Oli aastail 1916–1918 sõjaväeametnik ja võttis 1918–1920 osa Vabadussõjast. Ta ordineeriti kirkuõpetajaks 1922.

aastal, mil asus tööle Rõuge kiriku pastorina.

Rõuges töötas ta aastail 1922–1937. Oma töös oli ta nõudlik nii enese kui teiste suhtes. Peale kiriklike kohustuste tegeles ta püüdlikult kultuuriliste ürituste korraldamisega. Tema heaks abiliseks oli köster Daavet Varik, kes oli ka hea koorijuht.

Valter Viksi eestvõtmisel loodi 1925. aastal 19. aprillil Rõuge haridusselts. Haridusselts korraldas palju kultuurilisi üritusi. Olulisemad neist olid Rõuge laulupäevad. Agarasti korraldati laulupidude organiseerimisel ka muid tegevusi: nii oli loodud jalgrattahoid, korralvalves tuletõrjujad, töötas sanitaarpunkt. Laulupäevade korraldamiseks oli loodud laulupäeva komisjon. Rõuges korraldati ka ülekihelkonnaline lastepidu Rõuge pargis, millest võttis osa üle tuhande lapse. Kõigile lastele jagati lastepeol maiustusi.

Rõugest kõrvaldati Viks seoses osavõtuga vabadussõjalaste liikumisest. Aastail 1936–1938 oli ta Väike-Maarja koguduse asetäitja-õpetaja,

1938–1941 Ilumäe koguduse õpetaja, 1942–1944 Tallinna Peetruse koguduse õpetaja. 1944. aastal lahkus ta Saksamaale, olles eestlaste kirikuõpetaja Lübecki ümbruses, aastail 1945–1949 oli ta eestlaste vaimulik Briti okupatsioonis. 1949. aastal lahkus ta Saksamaalt USAsse, kus ta aastail 1949–1959 oli Chicago Esimese koguduse õpetaja.

Koostas: **Helju Kallas**

Allikad: isiklikud mälestused, Vikipeedia.

SÜNDMUSED

Rõuge kiriku lugu

Rõuge kirikuhoone on klassitsistlikus stiilis ühelööviline ehitis. Valgetes, heledates toonides lihtne sisemus jätab avara ja kauni mulje.

Paljudest teistest Eestimaa kirikutest eristab Rõuge oma see, et kõrge kantsel on altarile vaadates paremal pool (enamasti on see vasakul). Kirikuhoonest väljapoole, lõunakülje keskele, on ehitatud käärkamber. Seda umbes 30 ruutmeetri suurust kõrvalruumi köeti ahjuga, seal valmistus pastor teenistuseks, vestles koguduseliikmetega. 1990. aastatel käärkamber soojustati ja renoveeriti. Praegu kasutab kogudus seda köetava talvekirikuna, kuna kiriku põhihoones pole kütet.

Maa-alaline jaotus kujunes välja piirkonna usulise teenimise järgi. Kihelkonna keskuseks oli kirik ja kirikut ümbritsev küla. Eesti 112st kihelkonnast oli Rõuge suuruselt kolmandal kohal 860 ruutkilomeetri ja 19 400 elanikuga (1934). See on umbes kolmandik praegusest Võru maakonnast (2009).

Rõuge mõisa (Rauge) on esmakordselt mainitud aastal 1613. Esimene kirik, ilmselt puukirik, ehitati Rõugesse 1550. aasta paiku. Esimese kahe kirikuhoone asukoht ei ole täpselt teada, need hävisid Põhjasõjas (1700 –1721). Praegune kirik ehitati pärast Põhjasõda. Ehitustööd tehti kahe-kolme aasta jooksul. Nii suure kivihoone ehitamiseks kutsuti ehitusmeister kohale Saksamaalt. Augustikuus 1730, rukkimaarjapäeval, pühitseti uus kirikuhoone sisse ja pühitseti Maarjale. Kirik kannab seda nime

Rõuge kirik 1885. aastal.

ka praegu – Rõuge Maarja kirik. 1860. aasta paiku tehti kirikus suuremad ümberehitustööd. Seinad müüriti kolm meetrit kõrgemaks ja kaeti peegelvõlvidega. Eesti Vabadussõjas (1918–1920) käis Rõuge asula vaenupoolte vahel käest kätte. Suurtükitlest oli kiriku katus päris auklikuks lastud. 1920. aastate algul sõjakahjustused parandati. 1924. aastal sai kirik uue, praeguse altari ja hoone värviti valgeks.

Rõuge koguduse probleemiks oli liigne suurus. Esimene oma ja iseisev luterlik pastor on Rõuges olnud aastast 1650, ent pastor ei jõudnud nii suurt piirkonda teenida. Veel Teise maailmasõjani liiguti valdavalt hobustega või jalgsi. Rõuge koguduse suuruselt ja võimsusest annab aimu ka 1839–1842 ehitatud pastoraat ehk kirikumõisa häärber, mis on laialdane kahekorruseline kivihoone saalide ja paljude tubadega. Pastoraadi ehitamise ajal oli Rõuges õpetaja Carl Gottlieb Reinthal (Rõuges 1828–1844), kellel on oma seos Soome rahvuseeposega „Kalevala”. Selle autor Elias Lönnrot käis 1844. aastal jalgsi Eestis ja peatus 11 ööpäeva ka õpetaja Reinthali juures Rõuges. Teise maailmasõja järel tegutses pastoraadis

Rõuge jaoskonnahaigla. Kogudusele tagastatud pastoraat on praegu üsna õnnetus olukorras ja seisab kasutuseta.

Pärast peakiriku ümberehitusi 1861. aastal, kavatseti suur Rõuge kogudus jagada osadeks. 1892. aastal valmisid Pindi abikirik ja Roosa abikirik. 1930. aastatel Pindi ja Roosa kogudused iseseisvusid. Pärast Rogosi (Ruusmäe) kooli kolimist endisesse mõisa 1935. aastal, muudeti abikirikuks ka endine koolimaja Ruusmäel Pütsepa külas. Ruusmäe palvemaja on praegu gi Rõuge koguduse õpetaja teenida.

1760. aastatel tekkis kihelkonnas vennastekoguduse liikumine. Neil tegutses neli palvemaja: Jaanimäe, Lüütsepa, Vaarkali ja Saarlase. Neist on praegu kasutusel ainult Jaanimäe palvemaja, kus Rõuge õpetaja peab teenistusi paar korda kuus. Rõugest mõne kilomeetri kaugusel asuva Jaanimäe palvemaja hoone pole päris valmis kunagi saanud.

Kõik need harud näitavad Rõuge kihelkonna suurust, mille hingede arv 20. sajandi algul olla ületanud 20 000 piiri. Peakirikus Rõuges olnud õpetaja Rudolf Kallase ajal (1887–1901) tavalisel pühapäeval armulaual 1100–1200 inimest.

Altarimaali „Jeesus ristil” on maalinud balti-saksa kunstnik Rudolf von zur Mühlen, kes valdava osa oma elust tegutses Tartus. Maal pärineb 1880. aastatest. Maal kujutab tumedates toonides ristilöödud Jeesust, olles ühtlasi inimlike kannatuste tõepärane kujutus. Käärkambris näeme vana altarimaali, mis kujutab Jeesust palvetamas Ketsemani aias.

Rõuges on kuulsate Haanjamaa orelimeistrite Juhan, Jakob ja Tannil Kriisa 31-registriline orel, omal ajal väga moodne pill. Orel valmis vendade Kriisade kodukirikule selle 200. aastapäevaks. Pill õnnistati sisse 27. juunil 1930. aastal.

Koostas: **Helju Kallas**

Allikad: Rõuge Maarja koguduse koduleht internetis (www.rougemaarja.ee)

Rõuge valla hariduselu areng

Mitmete teede ristumispaigas asuvast Rõugest kujunes 20. sajandi hakul üks Võrumaa kohalikest keskustest, mida kirjeldavad tabavalt kirjanik Artur Adsoni kirjaread: „Siin asus kihelkonna süda oma kolme kiriku, kolme kooli, kahe kõrtsi, kolme surnuaia, apteegi, arsti, kaupluse ja muuga.”

Ent ega keskus tühjale kohale teki. Nii on teada, et juba 1689. aastal, mil siin käidi kirikut kontrollimas, märkis pastor Johan Nicolaus Hardnungen protokollis: „Rõuges, niisamuti Roosa mõisas, on olemas koolmeister; oskavad lugeda ja on piisavalt hoolsad.” Köstriamet sisaldas tollal ka koolmeistrikohustusi, Rõuges oli tollal köster Rein.

Veelgi varasem vihje leidub Rootsi riigiarhiivis 1688. aasta adramaarevisjoni protokollis. Seal on näha, et Rõuges oli Haanja mõisa maadest eraldatud ¼-adramaaline koolimaa. Mõisate riigile tagasivõtmise käigus lasti toona kaks aastat varasema kuningliku korraldusega välja mõõta ¼-adramaalised koolimaad. See lõi võimaluse ametisse seatud koolmeistrite tasustamiseks.

1729. aasta 30. septembril, mil oli käimas Rõuge kiriku ehitus, valiti kihelkonna mõisaomanike poolt kirikukonvendil kihelkonna koolmeistriks Jüri Ignats (u 1687–1766). Tõenäoliselt oli ta haridusloos tuntud B. G. Forseliuse seminaris õppinud Kambja köstrist koolmeistri Ignatsi Jaagu (u 1670–1741) vend.

Koolivisitatsioonil (1736) hinnati Jüri Ignatsi oskusi lugemises, kirjuta-

mises ja laulmises heaks, tema õpetuse alla oli antud 24 last. Koolmeistri tasu moodustasid ¼-adramaaline palgamaa, pool kõstri külimittudest ja viis rubla kirikukassast.

Iga õpilase pealt sai ta lisaks kaks koormat küttepuid, neli kopikat valgustuseks ja ühe külimitu vilja kaljaks. 18. sajandi keskpaigaks oli kihelkonnakeskuse kool laste arvult kokku kuivanud, sest vanemad eelistasid lasta lapsi õpetada vähem kulukais mõisakoolides.

Liivimaa 1819. aasta talurahvaseaduse kohaselt tuli igas 2000 mees-
hingega kihelkonnas asutada teise astme rahvakoolina kihelkonnakool.

Vastavalt Tartu-Võru ülemkirikueestseisjaameti korraldusele 14. novembrist 1844, otsustati sama aasta 30. detsembril kokku kutsutud Rõuge kihelkonna kirikukonvendil asutada siia seaduse järgi nõutud kihelkonnakool. Määrati kindlaks maksimaalne õpilaste arv (50) ja kavandati vastava koolihoone ehitamist. Pastor Rudolf Gustav Hollmannile tehti ülesandeks välja töötada koolikorralduse ja eksamineerimise kava.

Aegade kestel on Rõuge põhikooli koolipiirkond kasvanud, kui valla laienemisel on liidetud sel alal tegutsenud endised vallakoolid. Nõnda ühendab kool kunagi tegutsenud Sänna, Vastse-Nursi, Vana-Nursi, Viitina, Ristemäe ja valdavalt ka Haanja Koke kooli piirkondi.

1727 – Viitina kooli esmamainimine;

1729 – Nursi mõisas koolihariduse andmise algus;

1736 – Sänna kool.

1836/1837. aasta koolitalveks oli valminud täiesti uus koolimaja Väike-Ruuga külas, mis võttis vastu ka Rooksust ja mujalt pärit kirikumõisa lapsi.

1870. aastal ehitas Rõuge vald uue koolimaja Jaanipeebu koolitalu maa-
le. Suurim laste arv, keda klassituba mahutas, oli 41. 1879. aastal tegi vald koolimajale juurdeehituse. Kogu maja ehituskulud rehkendati 1457 rubla 76 kopikat. Klassiruumi arvestati 60 õpilasele. Neid õppis 1881/1882. kooliaastal 50, kellest 28 poissi ja 22 tüdrukut. Valdav osa lastest jäi talvel

internaati öömajale. Ainult kolm poissi ja üks tüdruk käis kooli iga päev kodust.

Pärast kooli üleviimist endise kihelkonnakooli punastest tellistest majja, kasutati Jaanipeebu koolimaja koolmeistrite korterina.

Rõuge poiste kihelkonnakool alustas kõstri õlgkatusega elumaja ruumides õppetööd 1846. aasta detsembris 25 õpilasega. Kavandatud kihelkonnakooli hoone jäi ajahädade (viljaikaldused ja haigusepidemiad) tõttu tegemata. 1850. aastal valmisid leerimaja juurdeehitusena kihelkonnakooli ruumid. Klassiruumil oli savipõrand, mida lagunemisel paigati tellistega ja kaeti alles paarikümne aasta pärast laudadega. Kui 1873. aastal valmis uus leerimaja, tõusis õppurite arv üle 40.

7. veebruaril 1883 põles vana koolimaja maani maha. Tulesäde süütas arvatavasti õlgkatuse. Kahjutules hävisid kõik õppevahendid, muu hulgas klaver, samuti kõstri ning koolmeistrite vara.

Põlenud koolimaja asemel valmis samal aastal nelja kuuga uus kahekorruseline telliskividest koolimaja. Hoone projekteeris ja ehitas pastor Traugott Hahnile tuttav Põltsamaa kihelkonnakooli juhataja Gustav Beer-
mann, kes suvisel ajal tegeles vajadusel kirikute ehitamisega. 19. oktoobril 1883 sisse õnnistatud koolihoone läks valdadele ja mõisatele maksma 18 000 rubla hõberahas. Ehituskulud, mis olid kavandatud 15 000 rubla, kanti valdade ja mõisate vahel pooleks. Uues hoones oli kolm klassituba, kaks magamisruumi ja kõstri ning õpetajate korterid. Ruumid olid arvestatud vähemalt 100 õpilase vastuvõtuks.

Tänu avaratele ruumidele kasvas õpilaste arv 1882/1883. aasta 34 õpilaselt järgmiseks õppeaastaks poole võrra, mil õpilasi oli 60. 1886/1887. kooliaastal kasvas õpilaste arv veelgi, õpilasi oli siis 110, nende hulgas viis oma kulul õppivat poissi ja esmakordselt 22 tüdrukut.

Alguses jätkus uues koolimajas õppetöö kolme klassi ja kolme õpetajaga, 1886. aastal muudeti kool neljaklassiliseks. Järgmise aasta 1. jaanuaril oli õppureid aruande järgi 115, neist 94 poissi ja 11 tüdrukut. 1898. aasta 1. jaanuaril oli Rõuge kihelkonnakooli õpilasteks ainult 127 poissi.

Aastatel 1875–1900 tegutses Rõuge tütarlaste kihelkonnakool, mis rajati eelkõige kiriku eestseisja, Rõuge mõisaomaniku Otto von Samson-Him-

melstjerna algatusel ja otsesel toetusel. Koolile annetatud Jaanipeebu 18 talu maal õnnistati 29. septembril 1875 sisse uus koolimaja. Esimesel talvel õppis koolis 11 tüdrukut, kuid 1886/1887. kooliaastaks kasvas kahes jaos kolm aastat õppivate tüdrukute arv 34-ni.

Erinevalt poiste kihelkonnakoolist, kus sooja toitu tegid mõnikord vanemad õpilased, pakuti tütarlaste kihelkonnakoolis kasvandikele päevas korra sooja toitu.

Tütarlastekoolil olnud oma majapidamine, kus muu hulgas peetud nelja lehma ja õpetatud muudki talupidamises tarvilikku. Koolis õpetasid algusest peale õpetajatest perekond Johannes ja Marie Treu. Õpilasi oli paarikümne ringis. Emakeelseid tunde oli nädalas 31, lisaks veel kuus saksa keele tundi. M. Treu surma järel 1900. aastal kooli tegevus katkes.

R. G. Hollmanni 1846. aastal koostatud Rõuge poiste kihelkonnakooli õppekava hõlmas järgmisi aineid:

- 1) lugemine (kahes põhidialektis);
- 2) kirjutamine, ka vabal teemal;
- 3) usuõpetus ja see ilus kirikulaul;
- 4) rehkendamine.

1860. aastal vabatahtlikult katseliselt sisse viidud saksa keel võõrkeelena edenes sedavõrd, et 1863. aasta kevadel sooritati eksamid täielikult saksa keeles. Samas eeldati õppetöös täiesti piisavat emakeele tundmist.

Sänna koolis õpetati peamiselt lugemist, laulmist ja katekismust. Tähtede õpetamise kohta Sänna koolis on Tartu kirjandusmuuseumis üleskirjutus Hurda küla elanikult Hella Keemilt:

„Vanast, ku esi lats sai oltus, sós óks opati naid tähti tóösildó, ku no opatas. Sós opati nii, et:

- See (S) um suuró seerega,
Pee (P) um pikä hannaga,
Oo (O) um otsast kinni,
Aa (A) alt vallaló,
Ii (I) um nigu inemine (tuul jo pää otsan),
Ee (E) um nigu esä tulus (tuleraud).”

Sänna koolis õpetati lastele kohe kooli asutamisest peale ka kirjutamist.

Veel 18. sajandi lõpul oli Sänna kool Võrumaa vallakoolidest peale Saru ainus, kus kirjutamist õpiti.

Koostasid: **Uuno Ojala, Helju Kallas**

Allikad: „Rõuge põhikooli almanahh, 2008”; K. Pettai „Fragmentarium: Sänna kool 1735–1970.”

Traditsioonilised laulupeod Rõuges

Esimene laulupäev korraldati Rõuge pargis 1925. aastal, sellest võttis osa 32 segakoori, igas kooris 30-40 lauljat. Oli ka pasunakoor. Paar aastat varem, 23. juulil 1923, oli toimunud ülekihelkonnaline lastepidu Rõuge pargis, kust võttis osa üle 1000 lapse. Lastele jagati maiustusi, mängis pasunakoor Haanjast.

1932 – teine laulupäev, taas rohkete osavõtjatega.

1935 – kolmas laulupäev. Kõigi kolme laulupäeva üldjuht oli Karl Leinus. Kolmandast laulupäevast võttis osa 47 kollektiivi: neist 13 lastekoori umbes 445 lauljaga; viis orkestrit 90 mängijaga; 28 segakoori 900 lauljaga. Töötasid einelauad ja oli jalgrattahoid.

Rõuge kolmanda laulupäeva järel ilmus ajalehes Võru Teataja laulupäeva kiitev artikkel.

Laulud kõlasid hästi

Rõuge laulupidu õnnestus siiski ülihästi. Tuhanded lähedalt ja kaugelt koos.

Tänavune Rõuge laulupäev kujunes ilusa ilma ja hoogsa organiseerimise tõttu kahtlemata suuremaks rahvapidustuseks, mis tänavu Võrumaal toimunud ehk toimumas. Tegelaste arv ulatus üle 1500, kuna mitmed koorid, näiteks Võru Meestelaulu Selts, hiljem juurde tulid. Rõuges sel päeval

liikvel oleva rahva hulka hinnati tagasihoidlikult 10 000 inimesele, see on umbes kahe Võru linna elanikkond. Kõik ettekanded ja peod läksid hea edu ja menuga tegelaste, korraldajate ning peovõõraste üldiseks rahulduseks.

Juba 9. juuni keskpäevaks, hoolimata aoti tibavast vihmast, hakkas Rõuge alevik täituma rahvast. Peamiselt küll tegelastest – lauljatest, mängijatest ja lastest, kel algasid peaproovid. Kuid palju peolisigi ja huvireisijaid kogunes ühes lauljate ja mängijatega ning täitsid Rõuge ja ümbruse rõõmsa elevusega, mis ei alistunud vihmasagarate külmusele ega pilvitava taeva nukrusele. Toimkond oli kibedasti ametis, et kuidagimoodi korteritesse mahutada suureks paisunud tegelaskonda ning peovõõraid, kes endile ööaset hankida ei suutnud. Sama päeva õhtul kell 10 algas laululaval vabaõhuetendus „Lembitu tütar”. Olgugi, et juba etenduse alul ja kestel hooiti vihma sadas, võis vaatajate arvu üle 1500 inimese arvata. Tegelaskond, tantsijad lapsed ja teised päris pool-alasti ei hoolinudki jahedast vihmast ning lavastus läks hoogsalt ja haaravalt. Näitejuht O. Mütt ja tantsujuht preili Himma olid teinud suure ja tunnustamisväärse töö.

Teise püha hommikul, 10. juunil, hoolimata pilvitavast ilmast ja paarist väikesest vihmahoost, ilmusid kõik koorid kohale. See tõstis laulupeo toimkonna ja juhi hr K. Leinuse meeleolu. Juba varakult kell seitse hommikul äratasid pasunakooride helid Rõuge rahva, tegelased ja löid esimesed tervitused saabunud külalistele.

Kella 10 paiku hakkasid vurama Rõugesse omnibussid ja veoautod – kõik tulvil rahvast. Samuti tõid kõik maanteed Rõugesse pikis ronges hobustel ja jalgsi rahvast. Kirikukontserdi ajaks kubises Rõuge inimestest nagu sipelgapesa. Autosid võis näha kõigi mõeldavate tähtedega. Peamiselt olid kogunenud inimesed igast vabariigi nurgast, kes Rõugest kord „laia maailma” läinud.

Pärast vaimulikku kontserti kella 13.45 paiku andsid Rõuge naiskodu-kaitse poolt pr Pabovits ja prl Lõhmus toimkonna juhile hr Saarele üle pärja, mille viimane südamlike sõnadega asetaski Vabadussõjas langenud kangelaste mälestusmärgi jalale. Pärast aktust algas tegelaste rongikäik laulupeoplatsile – Rõuge asunduse puiestikku. Nüüd alles võis näha määratud

Laulupeod on rüugelastele südamelähedased – pildil ollakse laulupeol Tallinnas.

rahvahulka! Inimesi voolas ligemale tund aega laulupäeva kohale.

Mõni minut pärast kella kolme avas laulupeo toimkonna üldjuht härra G. Saar laulupeo. Peokõne pidas Võru maavalitsuse esimees hr Kohver, kellele järgnesid tervitused Võru linnapealt J. Suikilt, kolonel Trossilt, major Hiljustelt ja Rõuge vallavanem K. Kõivult.

Algasid segakooride ja lastekooride laulud rõugelasest armastatud koorijuhi K. Leinuse hingestatud juhtimisel, mis elava poolehoiu publikult pälvis. Eriti tormilise aplausiga kviteeriti lastekoore. Lõppsõna ütles Rõuge seltside liidu nimel üldjuht A. Sild. Tegelaskond ja publik laulsid vastastikku: „Elagu!”

Õhtusele operetile „Seal ilusas Heidelbergis” olid pääsmed juba ammu ette müüdnud ja suur osa peole pääseda soovijatest pidi leppima viibimisega Rõuge kaunis looduses. Palju laulupeo publikust külastasid Munamäge ja Sännat.

Pöördusime Rõuge laulupeo üldjuhi A. Silla poole traadi teel ja palusime lähemat laulupeo kohta. Hr Sild tähendas kokkuvõttes:

„Eales varem vist pole Rõuge sellist rahvamurdu näinud. Laulupeo platsil oli pääsmetega umbes 6000 inimest, tegelasi ja korrapidajaid 2000 ümber ja ligemale 2000 inimest oli väljaspool platsi, millega võiks arvestada, et Rõuges oli 10. juunil liikvel 10 000 inimese ümber, mis on umbes kahekordne Võru elanikkond.

Üldsissetulek laulupeolt ulatub 1750 kroonini, millest puhas ülejääk on ümmarguselt 1100 krooni, mis tervelt läheb Rõuge rahvamaja ehitamiseks.”

Järgmine laulupäev toimus alles nõukogude ajal

Pärast ülimenukat laulupäeva 1935. aastal, tuli paus ja sügavalt nõukogudemeelne neljas laulupäev toimus 1950. aasta suvel Rõuge rahvamaja pargis. Väljavõte maakonnalehes ilmunud artiklist:

„Möödnud puhkepäeval, 4. juunil kõlas Rõuge rahvamaja pargis Nõukogude Eesti kolhoositalurahva ja intelligentsi võimas laul, milles väljendusid kõik nõukogude inimesele omased tunded: tänu ja andumus bol-

ševike parteile, nõukogude valitsusele ja seltsimees Stalinile, nõukogude rahvaste kindlale ja vankumatule sõprusele, mis on kindlaks toeks maailma rahvastele ühises võitluses rahu ja demokraatia eest.

/.../

Arvuliselt suurimaks kujunes ühendatud segakoor 330 lauljaga 11 kollektiivist, kes noore, kuid andeka koorijuhi A.Visla juhtimisel esitasid kümme laulu. Puudujääke esines rütmi ja intonatsiooni osas, mis aga viimistlusel on täiesti kõrvaldatavad. Laulude muusikaliselt täielikku mõjulepääsu vähendas meeshäälte vähesus.

/.../

Ühendatud rahvatantsukollektiivid L. Malviste juhatusel näitasid rahuldavat taset, rahuldav oli ka saade Antsla valla Reidle rahvamaja rahvapilli-orkestrilt.

/.../

Puuduste osas tuleb teistel laulupäevadel vältida loidust ja organiseerimatust, mis ilmnes mõnevõrra Rõuge laulupäeva puhul.

Üldjoontes täitis laulupäev oma ülesande nii kultuurpoliitilise üritusena kui ka meie koorilaulu propageerijana ja laiimatele rahvahulkadele tutvustajana.”

Rõuge laulupeod (nüüd küll tantsulaulupeod) hakkasid taas iga-aastaselt toimuma alates aastast 2006 Viitina Järvesaare laululaval. Osalevad valla lauljad-tantsijad lasteaiast memmede-taatideni ja alati on ka külaliskollektiive.

Koostanud: **Helju Kallas**

Allikad: Võru Kreutzwaldi gümnaasiumi õpilase Risto Kõötsi uurimustöö Rõuge laulupidudest, 2012; Võru Teataja, 3.06.1935; Võru Teataja 12.06.1935; Töörahva Elu, 6. juuni 1950.

Vabadussõja sündmused Rõuges

1917. aasta sügisel tormasid pärast viimaste tsaari väeosade taandumist Venemaalt Eestisse kommunistlikud salgad, kes pidasid end kõige kõrgemaks võimuks Eestis. Nendega ühinesid ka siinsed kommunismipooldajad, et saada täielik võim Eestimaal enda kätte. Kohe alustati ka röövimistega. Rõugesse tulles oli esimene asi saada lahti valla rauast rahakapp. Hoides kirjutaja Sormulit relvaga vahi all, võeti kapist kõik valla raha ja riulitelt dokumendid, mis suuremalt jaolt jalgadega purustati.

Samas algasid igal pool miitingud ja koosolekud talude ja varanduse ülevõtmiseks ning vajaduse korral hävitamiseks. Ka Rõuge riidevärvimise vabriku omanikku Mulda ähvardati surmaga, kui ta ei nõustu ülevõtmisega.

Selle olukorra parandamiseks nimetas Eesti Maapäev 1917. aasta 28. novembril end Toompea lossis kõrgemaiks võimuks Eestimaal, kes kuulutas välja Eesti Iseseisva Demokraatliku Vabariigi. Kuna samal ajal oli Eestimaal palju vene kommunistlikke väeosi, kes olid kategooriliselt vastu Eesti iseseisvusele, tuli oodata veel kolm kuud, enne kui Tallinnas kuulutati välja Eesti iseseisvuse deklaratsioon.

25. veebruaril Eestisse tunginud Saksa sõjavägi ei tunnistanud Eesti Vabariiki. Eesti iseseisvuse deklaratsioon kandus siiski väga kiirelt laiali üle Eestimaa.

See jõudis ka Rõugesse, kus algkooliõpetaja Purra ütles lastele, et me

Rõuge ümbrus, Vabadussõja võitlustaev 1919. aasta märtsist maini.

oleme nüüd Eesti Vabariik ja lubas lastel samal päeval varem koju minna.

Seoses poliitilise olukorraga Saksamaal, pidid 1918. aasta novembris kõik saksa väeosad Eestist lahkuma ja eesti rahval tuli ise otsustada vabariigi püsijäämise küsimus. Enne saksa vägede lahkumist aga andis saksa valitsus loa ametisse asuda Eesti Vabariigi ajutisel valitsusel. Eesti ajutine valitsus tuli esimest korda kokku 11. novembril 1918, kus peamine küsimus oli vabariigi kaitseküsimuse korraldamine ja juba 12. novembril otsustati välja saata üleskutsed vabatahtlike kokkukutsumiseks eesti väetee-nistusse.

Need valitsuse üleskutsed levisid väga kiiresti, eriti aktiivselt löid sellele kaasa viru- ja võrumaalased. Üle Eesti tuli kokku 2300 vabatahtlikku. Rõuges hakkasid esimestena vabaduse eest võitlejaid organiseerima Hugo Riit ja Valdemar Koppel.

Enne kui viimased saksa väekoondised jõudsid Eestimaalt lahkuda, hakkas kommunistlik punaarmee koondama oma jõudusid Eesti vallutamiseks. Pärast sakslaste lahkumist jäi Eesti idapiir kaitseta ja 28. novembri varahommikul alustati kallaletungi Narvale, mis ägeda võitluse järel löödi tagasi. Seega märgitakse 28. novembrit 1918 Vabadussõja alguspäevaks. 29. novembril 1918 kuulutati välja üle-eestiline sundmobilisatsioon.

Võideldes visalt ülekaaluka vaenlase vastu, oldi siiski sunnitud järk-järgult taanduma Tallinna suunas, jättes 15. detsembril maha Rakvere ja 24. detsembril Tapa. Ka lõunarindel ei olnud olukord parem, sest kohalik saksa okupatsioon ei lubanud siin Eesti väeosi formeerida ega ka relvastuda. Detsembri algpäevil lahkusid Võrust linna ja maakonna sakslastest juhid, põgenedes kommunistide eest Saksamaale. Samal ajal tegid kohalikud kommunistid kihutust mitte minna eesti väeosadesse, nii pöördusidki mitmed argpüksid koju tagasi, kust neid punaarmee siiski hiljem sunniviisil mobiliseeris vene armeesse. Nii oligi Vabadussõja alguseks Võru 3. polku koondunud ainult 20 ohvitseri ja 61 sõdurit ning Kaitseliitu 100 inimest, kus registreeritud oli 25 ohvitseri ja 1400 reameest. Sellest hoolimata löödi siiski tugevaid lahinguid. 5. detsembril oli Vabadussõja esimene lahing Võrumaal.

Eesti vägede ülemjuhatajaks nimetati polkovnik Laidoner, kes andis iga-

le maakonnale korralduse organiseerida oma linnaga vabatahtlike pataljon aktiivseks kommunistide väljaajamiseks. Seda taktikat kasutasid ka rōugelased oma kodude vabastamisel 1919. aasta kevadel.

2. jaanuari õhtul 1919 algasid meie väeüksuste koondumised lahingu-aladele, et alustada vastupealetungi kodumaa kommunistidest vabastamiseks. Võru vabastamiseks sai Tallinna kaitsepataljon käsu 28. jaanuaril. Pärast Valga-Võru-Petseri vabastamist tekkis vägede pealetungis väike paus. Nii käidi Rōuge aladel vaid mõned retked, kus selgus, et Rōuge oli enamlastest puhas, kuid Võrumaa lõunapiiril istusid veel venelased sees.

Ägedad lahingud Rōuges

Veebruari keskpaiku hakkas venelane tooma kõikjalt tugevamaid väeüksusi Lõuna-Eesti rindele. Algasid ägedad lahingud, kus vaenlane hakkas peale suruma kõige suuremate jõududega ja meie vägedel tuli taanduda järk-järgult Võru suunas. Ka Tartu pataljon, kes 28. veebruaril Marienburgi alt taganema löödi, pidas väga jõuliselt vastu, enne kui taandus Eesti pinnale Rogosi maile, kus 7. märtsil oli äge lahing venelastega. Mõned Läti kütipolgu üksused tormasid Luutsniku aladele, kus panid toime mitmed veretööd eraisikute kallal. Sama toimus ka Viitinas.

Metsäülem Hannsen koos vallakirjutaja Ansoga hakkas organiseerima Viitinas röövimise vastu omakaitset. Viitina kommunistid olid aga nende nimed üles andnud ja metsäülem Hannsen arreteeriti ja lasti Viitina mäekõrtsi lähistel maha. Vallakirjutaja Ansol õnnestus röövlite eest põgeneda. Jakob Perli jäi kommunistide kätte ja hukati 11. märtsil, kinni võeti ka Aleksander Eihe, kellel õnnestus pääseda vabadusse.

17. märtsil alustasid punaste Läti üksused suuremat pealetungi Võru suunas. Sama päeva õhtuks jõudsid nad Rōuge aladele. Rōuge loigus oli nõrk vastupanu, kuid siiski nii tugev, et vaenlane Rōuge keskust ei suutnud vallutada ja pidi jääma Suure-Ruuga küla joonele. Järgmisel päeval, kui enamlaste edasitung Nursi-Võru suunas ebaõnnestus, surusid mõned Läti kütipolgu ratsanikud Rōuge kiriku juurest tee läbi Haanja poolele.

Samal päeval jõudis Rōuge alla appi Vastseliinast eskadron lipnik Künna-

puu juhatusel ja alustati hoopide andmist kiiresti edasitungivale vaenlasele. Lipnik Künnapuu tungis oma eskadroniga läbi rindejoone ja ründas vaenlast seljatagant Rõuge mõisa lähistel. Künnapuu lõi vaenlase küll taganema, sai aga ise raskelt haavata ja suri järgmisel ööl Võru haiglas.

Vaenlane ei taandunud Rõugest kaugele, vaid jäi Ruuga külla Alakopli männikusse raskekuulipildujaga peatuma, kust oli hea Rõuge suunas tulistada. Punakaartlased, kes tormasid Rõugest Haanja peale, panid seal toime hirmsa veretöö eraisikute kallal. Kiriku vöörmünder Peeter Sokk viidi Peedu tallu, kus teda peksti ja piinati, kuni viidi välja ja tapeti mõõkadega nagu looma. 77aastane Taniel Uiibo löödi täägiga puu külge surema. Nii tapeti Haanjamaal kolme päevaga üle 10 eraisiku, kes maeti 30. märtsil, kui kommunistid olid tagasi löödud.

Rõuge maile, kus käisid ikka ägedad lahingud, tuli Rõuge vabastamiseks appi Tartust Võru õpilaste rood alamkapten Vreemanni juhtimisel. Jõudnud 20. märtsil Võrru, saadeti rood kohe Nursi-Sänna poole maad vaenlastest puhastama. Esimene päev möödus rahulikult, sest vaenlase eelsalgad olid juba plagama pannud, kuid teisel päeval oli tõsine lahing Sänna mõisa vabastamiseks. Kui Muhkametsa, Rõuge karjamõis oli vabastatud, algas 23. märtsil pealetung Rõuge mõisale.

Kuigi oli tegemist mitmekordselt suurema vaenlasega, vabastati Rõuge mõis enamlastest võidukalt, mille järel algas edasitung Viitina suunas. Jaani-Peebu väljadel vaenlase tule all langes rooduülem alamkapten Vreemann. Suures kättemaksuvihas tormas rood nüüd vaenlasele kallale ja nii sunniti see taanduma Viitina-Luutsniku suunas. See oli teine kord, kui Rõuge vabastati enamlastest, mille tagajärjel olid ehitised purustatud või põletatud, varandus röövitud ja paljud olid timukate käe läbi elu kaotanud.

Aprilli algpäevadel tungis vaenlane veel tugevamate jõududega Lõuna-Eesti aladele Võru vallutamiseks. Tugeva vastasseisu tõttu ei pääsenud vaenlane kohe Rõugesse, vaid löödi mitmel korral tagasi. Kõige kriitilisem hetk Võru all ning kogu Vabadussõja vältel oli 22. aprill, kui vaenlane püüdis iga hinnaga Võru vallutada.

Põrdepunktiks Võru all ja lõunarindel kujunes 23. aprill. Järgmisel

päeval, 24. aprillil, löödi tagasi kõik vaenlase verised rünnakud, mille käigus langes ka soomusrongi luurajate komando veltveebel August Kallas oma kodukoha lähedal.

Rõuge vabastamine

Väga raskeks osutus 25. aprillil Rõuge vabastamine, mille viis läbi Tallinna ja Tartu kaitsepataljon. Rõuges olid veriseimad lahingud kogu Vabadussõja vältel. Need algasid päeval kell 14 Kasaritsa ja Nursi aladel kaevikutest vaenlaste täakidega väljalöömistega, mida edasiründamisel Rõuge suunas toetasid kerge- ja raskepatareid ägeda tulega. Jõuti Rõugesse, hilisõhtuks Jürihani ja Ruuga aladele ning 28. aprilliks ka Viitina-Savioruni. Sellel rünnakul saadi sõjasaagiks palju kuulipildujaid, püsse, telefoniaparate ja ka vange.

See oli juba kolmas kord, kui vaenlane Rõuge mailt välja löödi. Nüüd võisid inimesed sõjapaost jälle koju tulla. Aga vaenlane ei jätnud ka siis Rõuget rahule ja nii algasid 6. mail jälle rünnakud Läti poolt Rõuge suunas. Rõugelased põgenesid sõja eest. Ruuga külast mindi koos oma kariloomadega Lauri tallu ja Kusma külla, kus loomad said süüa mõisa karjamaal. Kuna siis oli Rõuge all tugev vastasseis, ei pääsenud vaenlane enam Rõuge südamesse, vaid ründas siiski niipalju, et ühel ööl tõi oma patarei Ruuga küla Krassmani mäe otsa, kust avas tule Rõuge kirikule ja selle ümbrusele. Kirik purustati peaaegu tundmatuseni nii väljast- kui ka seestpoolt, aga altari pilt jäi siiski enam-vähem terveks. Kogu kiriku ümbrus oli üles küntud, mürskude aukudest tulid lagedale kunagi surnud inimeste kondid. Selline olukord kestis mõne päeva, kuni vaenlane Viitina aladele tagasi suruti.

25. mai öösel kell 2 algas Rõuge pool väga äge kahuritest tulistamine, mis kestis ligi pool tundi. See oli aeg, kus marulise kahuritule toetusel tungisid meie võitlussalgad Viitina mõisale võimalikult lähedale ja kohe pärast kahurite vaikimist vallutati Viitina mõis tormijooksuga. Saadi palju sõjavarustust ja hulgaliselt sõjavange.

Viitinas ja ka mujal Lõuna-Eesti aladel algasid samal päeval edasitungi lahingud Vene-Läti suunas. Nii oli mõne päevaga kogu Lõuna-Eesti vene-

lastest vaba, ja vabadusvõitlus toimus juba väljaspool Eesti territooriumi. See oli viimane, seega neljas kord, kus Rõuge-Viitina vabastati kommunistidest.

Seega võisid nii Rõuge kui ka Viitina inimesed 26. mail 1919 loomakarjadega oma kodudesse tagasi tulla ja alustada põllutöödega.

Kuigi Lõuna-Eesti vabastamise plaan oli staapidega kooskõlastatud, käis kindral Laidoner paljudes kohtades rindejoonel olukorda kohapeal inspekteerimas, seda ka Rõuges.

Koostas: **Kaarel Kroon**

Allikad: isiklikud mälestused.

Tulemõll Rõuges 28. mail 1934

Esmaspäeval, 28. mail 1934. aasta keskpäeval tabas Rõuge alevikku raske tuleõnnetus, mis ulatuse ja kohutavuse poolest on suuremaid tuleõnnetusi, mis tabanud Võrumaad viimastel aastatel. Tunni vältel tegi tuli suure laastamistöõ. Kahju ulatub miljonitesse. Maani põles maha Jaan Simmulile kuuluv kahekordne maja, Rõuge ühispiimatalituse meiereihoone, eluruumid ja laoruumid. Tules hukkus Jaan Simmulil enamik poe- ja majakraamist, meier Arnold Veskel majakraam, osa meierei sisseseadet.

Tuli levis kohutava kiirusega. Lühikese ajavahemiku möödudes põlesid juba naabruses asuva kaupmees Fromhold Kilomanni laudad ja tuleohtu sattus postkontorihooone ning Kilomanni kauplus. Tuleõnnetusel viibisid päästetöödel ka Võru tuletõrjujad, Rõuge, Sänna, Nursi, Haanja ja Viitina tuletõrje. Kohutavale tulemõllule pandi piir alles õhtupoolikul. Kustutus-tööst võttis ümbruskonnast osa kaugelt üle 800 inimese.

Tuld märgati mõni minut enne kella ühte Simmulil maja katusel. Korstna juurest ajas välja tumedat suitsuvinet ja tulekeeli. Kaupmees Simmul ise vestles rahulikult poes ostjatega ja ei teadnud aimata halba puhkenud tulest.

Kui kaupmeest hüüiti välja, olid leegid võtnud oma võimusesse kogu suure maja katuse ja mõne minuti pärast leegitses hoone kui hiiglatungal.

Maja oli uus. Ülemine kord alles valmis tegemata. Seal hoidis kaupmees Simmul bensiinivaate, mis plahvatasid üksteise järel ja paiskasid tule suur-

te puhangutena üle kogu maja. Raske oli päästa leegitsevast hoonest poe- ja majakraami.

Kauplusest sai välja tuua üksikuid kergemaid ja väiksemaid artikleid, kuna enamiku neelas tuletont. Simmulil hävines ka enamik majakraami, tulest päästeti vaid üks diivan ja väiksemaid esemeid. Kohutava kiirusega kandus tuli edasi meiereihoonele, mille katus süttis. Edasi võtsid tuld naabruses elava Kilomanni laudad ja tuleohtu sattus postkontorihooone ning Fromhold Kilomanni kauplus.

25 minutit üle kella ühe jõudis kohale Sänna tuletõrje. Asuti ennastsalgavale päästetööle. Võrus häiriti tuletõrjet kell veerand kaks. Mõni minut üle poole kahe saabus õnnetuskohale Võrust autoprits ja kaks veoautot, täis tuletõrjujaid.

Veel ruttasid kustutamisele Viitina, Rõuge, Haanja ja Nursi tuletõrjujad ning kohalikust algkoolist 130-liikmeline õpilaspere.

Kiiresti asuti päästma tõsises hävimisohus asuvaid kõrvalhooneid, mis läkski korda. Päästeti Kilomanni laudad ja ka postkontor. Kustutustööd hõlbustas soodus veesaamine, kuna põlevad hooned asuvad just järve ääres. Kella poole viieks summutati tuli, olgugi, et ta oli teinud kohutava hävitustöö.

Tulemõllu kustutustöödel said vigastada kergemalt mõned tuletõrjujad – tekitades põletushaavu kätele ja näole.

Simmulil oli põlenud hoone kindlustatud ühe miljoni sendi eest, poekraam 8000 krooni eest, meierei sisseseade 5000 krooni eest, kuna muu kraam oli kindlustamata. Üldine kahju võib tõusta üle viie miljoni sendi.

Rõuge tulemõllu ahervartel

„Rõuge alevik tulemõllus!”, kandub kulutulena mõne minuti jooksul üle linna. Helistan Rõugesse, et saada ühendust Simmuli kauplusega. „Juba mahapõlenud!” kostab telefonipreili ärevusest värisev hääl.

Veerandtunnine autosõit viib tuleõnnetuskohale. Kaugelt võib silmata orust kerkivad pahvakaid suitsumügarikke. Varsti ka vilkuvaid tulekeeli. Suur Simmuli hoone ja meierei põlevad kui tohutud tunglad; leekides

**Ajalehes Elu ilmunud joonistus Rõuge ahervaremetest:
tuli on teinud põhjaliku hävitustöö – suurest Simmuli hoonest
on järele vaid kaks korstent ja hõõguvad tukid.**

vaid püsivad veel kaks korstent lindina, kuna puuosad lagunevad järjest mürtsudes kokku. Otse kõrvetavat kuumust heidab põlevatelt ahervartelt näkku, et ära mine ligigi. Võru mootorprits poputab järvepervel ja saadab praksudes tugevaid veejugasid leekidesse. Meeleheitlikult töötavad ka käsipritsimehed. Koolilastest ja naistest on moodustatud järveni pikk ahelik. Käest kätte liiguvad veega täidetud panged ja tühjenevad leekidesse. Koolijütsid on visanud raamatupambud maha ning seisavad kannatlikult ahelikus ja tulekumast punetavate nägudega antakse raske veepang käest kätte. Lõpuks näib lakkama löövat tuletondi möll. Sajad ennatsalgavalt töötavad tuletõrjujad, kes voolanud mitmelt poolt kokku, on võitnud võitluse tulemõlluga. Kümned pootshaagid haaravad püstijäänud korstnatesambad ning õudse mürinaga langevad pihuks ja põrmuks, heites sädemeid ja tuhka otsejoones kõrgele üles. Veel viimased joad voolikutest sahisevat vett ja

tuli on lõplikult võidetud. Mustad varemehimid aga hoovavad veel nõgist suitsu ja auru...

Heites pilgu ringi kohale, kus äsja leidnud aset suur ja raske loodusemäng, on see kurb ja küllaltki masendav. Ümberringi laiutab imekaunis loodus, järved, rohelised põllulapid kallakutel, kuid selle ilu keskel mustad ja nõgist auru väljaajavad ahervarred. Järvekaldale on tõstetud tules päästetud varanatuks, mille keskel liiguvad kahjusajad kurbade ja tõsiste nägudega. Maantee ja õu ujub paksult pori – ja veekorrast, mida paisanud välja voolikud. Porist võib leida tallatud üksikuid poeartikleid, mis kukkunud päästmisel maanteele. Ahervarte ümber seisavad lehtpuud kõrbenud kroonidega, paistavad kui pigimustad söehunnikud. See kõik ei taha kooskõlastada siin valitseva kauni looduseiluga – Kurb sündmus on leidnud aset – faktid tõendavad seda.

Rõuge tulemõllu saladus

Nagu me juba eelmises lehes kirjutasime, puhkes möödunud esmaspäeval Rõuge Simmuli majas tuli, mis nõudis oma ohvriks Simmuli hooned ja Rõuge piimaühingu. Tuli ähvardas ka F. Kilomanni hooneid ning postkontorit. Tuletõrje ennastalgava tegutsemisega aga päästeti Kilomanni hooned. Ta kuuride katus juba põleski. Õnnekombel pöördus ka tuul Kilomanni hoonetelt, mistõttu tuli hakkas laastamistööd tegema Rõuge piimaühingus. Viimase sisseseade päästis kohale jõudnud Võru tuletõrje.

Tuli sai alguse Simmuli maja teisel korral. Kuidas? – Seda ei tea keegi. Igatahes levis tuli Simmuli maja teiselt korralt ja nii kiirelt, et selle ohjeldamine absoluutselt võimatuks osutus. Suure tuule tõttu levines tuli ja tegi oma kohutava töö. Kogu kahju tõuseb miljonitesse. Ühelt poolt hinnatakse seda viis miljonit, teiselt poolt kolm miljonit.

Juba tulekahju ajal küsiti: kuidas tuli tekkis? Sellest oli huvitatud ka politsei ning teisipäeval ja kolmapäeval toimetasid Võru kriminaalpolitsei ametnikud kohapeal juurdlust. Selle üksikasjad pole teada, kuid nagu era viisil kuulnud, kaldub politsei kindlale arvamisele, et siin süütamisega tegemist. Aga kes? – seda ei tea keegi ja võib olla ei saagi teada.

Rõuge tuleõnnetus oli suuremaid ja oleks veelgi enam kahju teinud, kui tuletõrje üksused agaralt poleks tegutsenud. Kohal oli kuus tuletõrje üksust, määratu rahvamurd, kokku 700 – 800 inimese ümber. Agaralt abistasid ka Rõuge 130 õpilast kooliõpetajate juhatusel.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: Võru Teataja 31. mai 1934; Elu, 30. mai 1934.

Nursi hüdroelektrijaama ehitus

Kommunistlikel noortel oli võetud väike-elektrijaamade ehitus oma šeffluse alla – neid ehitati lööktöö korras. Tõsi, kuna tegu oli pealesunnitud tööga, tehti seda üsna vastumeelselt. Esimesena valmis elektrijaam Leevakul, mis lasti pidulikult käiku 5. novembril 1947. Teisena valmis pisi-elektrijaam Viitinas.

Nursis alustati tööd 1947. aasta 1. augustil. Kohal olnud 15 noort Nursi külanõukogust eesotsas külanõukogu esimehe Jaan Periga. Jõe süvendamisel ja õgvendamisel võeti jõest välja kive ja puujuuri. Ka kohalikud kooliõpilased aitasid kaasa.

Hüdroelektrijaama ehitamise peamised tööd tehti 1948. aastal. Töö oli ametlikult võtnud endale Võru Linnukasvatuse Ühistu, mille esimees oli Nursist pärit Jaan Udras. Juhatuse koosolekul 12. aprillil 1948. aastal otsustati assigneerida Vastse-Nursi hüdroelektrijaama ehitamiseks jooksva käibe summadest 10 000 rubla. Tellitud turbiini vastuvõtuaktile volitati alla kirjutama esimees Jaan Udras, kelle ülesandeks jäi ka töödejuhataja ja kümniku leidmine. Juhatuse töö oli vilgas. Juba 20. aprilli koosolekul kirjutati alla 200 000-rublalisele võlakohustusele, mis tehti põllumajandus-panga Võru osakonnalt Vastse-Nursi hüdroelektrijaama ehitamiseks.

Ka taotleti ehitustingimusi Võru ehitustrustilt.

Sama aasta juunis algas Vastse-Nursis hoogne töö. Töötamiseks olid võtnud kohustuse Rõuge, Haanja, Nursi ja Ruusmäe noored. Ehitatav elektri-

Nursi hüdroelektrijaama ehitamine 1947. aastal.

jaam pidi plaanide järgi varustama kohaliku külanõukogu hoonet, piimaühistust, veskit, villatööstust, meiereid, kiirkuivateid, rehepeksumasinaid, andma valgust 100 talule. Tarbimise raadius on kolm kuni neli kilomeetrit.

21. juunil esitas linnukasvatuse ühistu koosolekul esimees Jaan Udras aruande elektrijaama ehituse käigust. Tegelik töö oli alanud jõe õgvendamise ja süvendamisega 3. juunil. Kuni 19. juunini olid tööl noored, kooliõpilased ja külarahvas, mõnel päeval oli kohal 52 inimest.

Kuni aruandepäevani olid noored teinud tööd 1189 ja külarahvas 253 tundi. Ehitajad olid peamiselt noored, selliste raskete töödega harjumata. Kommunistlikest noortest enam kui pooled olid tüdrukud. Neil tuli olla ka külmas vees, kõrvaldada kive ja puujuuri-kände. Puudusid veekindlad jalanõud, jalgu tuli vahel sojendada. Sellistes tingimustes ei suudetud arusaadavalt töönorme täita, täideti vaid 60 protsenti. Ka ei olnud eelarves arvestatud kõiki ettetulevaid töid. Tööpäeva pikkus oli 6,5 tundi. Algul olid noored oma toidul, kuid hiljem hakati ühiselt toitlustama.

Samal koosolekul tehti mitmeid organisatsioonilisi otsuseid. Kohapealseks ehitustööde üldjuhiks määrati Jaan Udras palgaga 600 rubla kuus, arveametnikuks Elmar Vagul 500 rubla kuus ja kokaks Hilda Viin 400 rubla kuus. Noored olid majutatud Vastse-Nursi koolimajja, kus neid ka toitlustati, koolitöö algamisel paigutati noored veski juurde. Vundamendi kaevamise tööd otsustati välja anda tükitööna, hinnaga 2500 rubla.

Ehitustööde ajal oli kohapeal veski endine omanik Karl Gailit, kes abistas töötajaid ja võimaldas elektrivalgustuse.

Lõpunädalatel oli tööind eriti suur, saabus kohale Leevaku-päevadelt populaarseks saanud Järvesuu poiste brigaad. 28. oktoobril oli hoogtööpäevak, millest võtsid osa ka Võru keskkooli ja Võru tööstustehnikumi noored, sel päeval oli tööl 240 noort. Ka 29. ja 30. oktoobril jätkusid tööd ning 31. oktoobril võidi uus noorte ehitus – Vastse-Nursi hüdroelektrijaam avada. Kokku olid noored ehitusel töötanud üle 16 000 tunni, Võru linna noored ja ümbruse talupidajad üle 5400 tunni.

Avamisel oli külalisi Tallinnast ja rohkesti Võrust. Sõjaväe esindajana oli kohal kindral Jakupovski, ei puudunud ka luuletaja Paul Haavaoks, kelle talent avastati Leevaku päevil.

Kõnega esines Võru linnukasvatuse esimees Arvo Aidla, seejärel kõneles Võrumaa parteikomitee sekretär A. Bankratov.

Punase lindi jaama ees löikas läbi Järvesuu poiste brigadir Paul Lummo. F. Pärtelpoeg tegi ehitusest kokkuvõtteid ja lülitas voolu sisse. Sellest momendist alates hakkas Vastse-Nursi elektrijaam ümbruskonda elektriga varustama.

Esimesed elektrimüügi tariifid pandi maksma tööstuse juhatause käskkirjaga. 1948. aasta detsembris pandi maksma paušaaltariifid, s.o. maksustamine toimus lambi võimsuse järgi.

Ühevatiliselt võimsuselt tuli tarbijal maksta kümme kopikat ja ühe seinakontakti kasutamise eest 10 rubla (detsembris).

Linnukasvatuse ühistu liikmetele oli hinnaalandus 20%. Sõjaväele otustati müüa elektrit riiklike hindadega.

Pärast jõujaama käikulaskmist oli jõujaama juhataja kohusetäitja Kristjan Needer, kelle koht kaotati alates 1. jaanuarist 1949, ja jõujaama otseks juhiks määrati elektrik Julius Juhtsalu 600-rublase kuupalgaga.

1949. aastaks oli jõujaamale koostatud järgmine eelarve:

Kulud: Maarent riigile 5 000 rubla
Tehnilise juhataja palk 600/12 7 200 rubla

Mehaanikule 300/12 3 600 rubla
Valveelektrikule 4 kuu eest 2/450/4 3 600 rubla
Juhutöölistele 800 tunni eest a. 2,94 1 792 rubla
Jooksev remont 2 000 rubla
Amortisatsioon, õlid, laenu % jne 39 169 rubla
Kokku 62 352 rubla

Tulud: 1. Harilikud – abonentidelt elektri eest
500 lambilt a 5 rubla kuus, 10 kuu eest
2500/10 25 000 rubla
2. Erakorralised
Elektrimüügi eest haudejaamale 130 päeva eest
a 10 kwh ööpäevas 240 kwh.
Seega 240+130=31 200 kwh, a 1 rubla 31 200 rubla
Kokku 56 200 rubla
Puudujääk 6 152 rubla
Eelarve tasakaalus 62 352 rubla

Kapitaalmahutusi 1949. a

1. Ehituse lõpetamine 35 000 rubla
2. Ülemise jõesängi süvendamine 12 000 rubla
Kokku 47 000 rubla

1950. a põhivahendite raamatust:

Vastse-Nursi hüdroelektrijaam 265 074 rubla
1949. a amortisatsioon 13 253,68 rubla
Elektrijaama ehitised 33 972,13 rubla

Elektritarbijaid tuli järjest juurde, kasvas elektrivõrgu pikkus ja võimsus. Pealiinid olid ehitatud siiski vaskjuhtmetega, ristlõige 10 ja 16 mm², hiljem polnud enam vaskjuhet saada, siis kasutati alumiiniumjuhet 35 mm², nulljuhtmeks kasutati 6 mm läbimõelduga terastraati. Kasutati immutamata puitposte, mille arv tookordsete elektrikute arvates olnud 440 ja lii-

nide üldpikkus umbes 20 km. Liivases pinnases kõdunesid postid keskmiselt kuue aasta järel ja aastas tulnud vahetada umbes 100 posti. Uute postide panekul kasutatud paikset postide immutamist.

Kasvav elektritarbimine oli linnukasvatuse ühistu koosolekul, mis toimus 7. märtsil 1949, peamiseks kõneaineks. Rõhutati vajadust suurema generaatori järele. Esialgu otsustati elektrit anda ainult ühistu liikmetele.

Kuna elektrijaama võimsus ei suutnud katta tarbijate vajadusi, tekitas see rahva hulgas nurinat. Elektrivalgustus oli puudulik, valgustati ainult hommikuti ja õhtuti mõned tunnid. Suvekuudel, 1. maist 1. septembrini, jaam üldse ei töötanud.

Küsimust arutati juhatuse koosolekul. Kohal olid tööstuse juhataja Lints ja jõujaama tehniline juhataja Julius Juhtsalu. Selgus põhiline energia vähesuse põhjus – veepuudus. Lints selgitas, et tammi põhi on tagavaratamist 75 cm kõrgemal, seepärast ei voola vesi turbiinile. Juhtsalu arvas, et jõe põhja on vaja süvendada 200 meetri pikkuselt, siis oleks vett küllalt. Varupais oli Kahrila järve alumise otsa juures. See paisutus oli veski ajal 30–40 cm, mis andis Kahrila 35,2 ha pinna puhul veekoguse ca 100 000 m³, hüdrojaama puhul oli paisutuskõrgus ja veevaru vähemalt kolm korda suurem.

Varuks oli ka 10 hj diiselmootor, mida sobiva generaatori puudusel ei saadud aga rakendada. Juhtuski, et esimese generaatori mähised põlesid ülekoormusel läbi. Uus generaator saadi siiski Rõuge MTJst, võimsusega 40 kw. Avastati, et turbiini juurde viival betoonist veerennil on praod, mistõttu läheb palju vett kaduma. Neid pragusid püüti küll mitmel korral parandada tsemendi ja bituumeniga, kuid tööstuse rakendamisel tekkisid praod uuesti, pisut enam oli abi takkudega toppimisest.

Järgmisel juhatuse koosolekul (30. jaanuaril 1950) arutati elektritariifi. Aruandjana esines raamatupidaja Elmar Vagul, kes kandis ette Leevaku jõujaama tariifid, mille alusel kinnitati Vastse-Nursi elektrijaama tarbijatele järgmised elektrimüügi tariifid.

1. Paušaal:

a) novembris, detsembris ja jaanuaris 24 kopikat vatilt;

veebruaris, märtsis, aprillis, augustis, septembris
ja oktoobris 13 kopikat vatilt;
mais, juunis ja juulis 7 kopikat vatilt.

b) igalt seinakontaktilt 100 vati eest

2. Arvestite järgi müügil iga kwh eest 1.50 rubla.

Ühistu liikmetele, koolile, külanõukogule,
sidele arvata 20% hinnaalandust.

Suvekuudel tuli igal juhul anda elektrit Nursi haudejaamale, oma elektri puudumisel saadi lisa Rõuge MTJst. 1952. aastal kolis haudejaam Puigale, kus see hakkas kuuluma vabariiklikule haudejaama trustile.

ENSV ministrite nõukogu määruse (25. juuli 1950) kohaselt likvideeriti linnukasvatuse ühistud ja nende vara tuli tasuta anda üle kolhoosidele. 1. oktoobril 1950 moodustati ühistu likvideerimise komisjon, mille esimeheks koosolek peeti 18. oktoobril. Koosolekul selgitati, et jõujaam kuulub kolhoosi Ühendus piiridesse. Otsustati paluda luba Võrumaa põllumajanduse likvideerimise komisjonilt vara kolhoosile andmiseks, samuti ka luba 25 000 rubla ülekandmiseks elektri jaama lõplikuks väljaehitamiseks. Vastav luba saadi ja 28. augustil 1950 anti vara kolhoosile Ühendus. Tasuta anti üle tagavaramaterjalid (18 positsiooni) 3110,08 rubla väärtuses. Tasuliselt anti üle väikevahendid 1181,70 rubla väärtuses. Üldse oli üleantavate varade väärtus elektri jaama osas 51 727,45 rubla. Üleandja oli likvideerimise komisjoni esimees A. Mateus ja kolhoosi Ühendus poolt võttis vastu Arvo Aidla.

Võru linnukasvatuse ühistu käskkirjaga vabastatakse 1. oktoobrist 1950 jõujaama senine juhataja Julius Kusta p. Juhtsalu ja elektrik Eharles Karli p. Jaaska, kes jäid senistele kohtadele, kuid juba kolhoosi Ühendus töötajatena.

Elektri jaam küll töötas, kuid pideva koormuse tõttu ei suutnud kõiki tarbijaid rahuldada. Nii kirjutas kohalik ajaleht 5. juunil 1951, et Vastse-Nursi elektri jaamas ei ole korda. Liinid olla korrastamata ja mitu peret vooluta. Juhataja Juhtsalu olevat lohakas ja töö ajal sageli ebakaine.

Vahepeal ühinesid kohalikud kolhoosid – Ühendus liitus V. I. Leni-

Nursi hüdroelektrijaam 1974. aastal.

ni-nimelise kolhoosiga ja elektrijaam sai uue peremehe Jaaska. Muresid jagus endiselt, elektrit loodeti saada Eesti Energia liinidelt.

1. septembrist 1956 hakkas jõujaama juhtima Olev Viin. Kuna jaam ei suutnud enam elektriga kõike varustada, vett jäi väheks, paigutati 1958. aasta suvel jaama traktori KT diiselmootor. See mootor töötas jaamas sama aasta lõpuni.

Uue alajaama korpuse ehitas suvega valmis kohalik ehitusmees Jaan Sell. Liinid vedasid ja ehtasid LKV Võru võrgurajooni töölised. Samal ajal vahetati madalpingeliinidel vask- ja terasjuhe välja ning asendati alumiumjuhtmega. Vastse-Nursi elektrijaam oli amortiseerunud ja oma ülesande täitnud.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: Töörahva Elu 5. august 1947; Töörahva Elu, 8. juuli 1948.

Tekstiilitööstuse Areng arenemine

Esimeste mitteametlike andmete järgi olevat esimene vesiveski ehitatud praegusele kohale 1638. aastal. Vesiratta järgi sai endale nime allpool asuv Ratasjärv.

Esimesed ametlikud andmed pärinevad 1798. aastast – Rõuge vesiveski on märgitud Mollini poolt koostatud Liivimaa kaardil. Samuti on Rõuge vesiveski eksisteerimist märgitud Liivimaa kroonikas.

1885. aastal ehitas Rõuge mõisnik von Samson põllukivist hoone, mis on suuresti säilinud praeguseni.

1892. aastal jahvatas vilja mõisa rentnik meister Viebrose, siin kraasiti ka villa. 1902. aastal hangiti ka käsiketrusmasin. Alates 1902. aastast oli möldriks-rentnikuks Jaan Kreil. Siis hangiti esimesed püüliõelad (same-tist) ja hakati tegema püüli.

1909. aastal töötas veskis kolm kivipaari, püüli tegemise ja villa kraasimise-ketramise kõrval oli veel laualõikus ja sindlilaastu löömine. Rentnikuks oli siis Palm. 1915. aastal oli veski rentnikuks Julius Alksnis.

1920 riigistati veski koos Rõuge mõisaga. Uus rentnik oli Gustav Anier, tema ajal hakati ka tõrkliselt valmistama.

1922. aastal puhkes tõrklise kuivatusruumis tulekahju ja veski hävis.

1923. aastal taastas Anieri veski, ametlikult registreeriti jahu-, villakraasimise-ketruse- ja saeveski ning tõrklisetööstus.

Põllutööminister müüs veski Viljandi tütarlastegümnaasiumi direktorile

Tekstiilivabriku Areng Rõuge tootmisjaoskond.

Arengu Rõuge tsehhi sisevaade.

Mihkel Varikule ja veskit volitati majandama direktori õemees Kaska.

1930. aastal ostis veski endale nelja miljoni sendi eest Johannes Saaremaa, kes peatselt pankrotistus ja müüs veski edasi sakslasele Brauerile.

1939. aastal Hitleri kutsel Saksamaale siirdunud Braueri asemel sai hooldajaks vanemtöoline Jaan Kapp.

Algul oli veskil puidust pais, 1927. aastal see betoneeriti, töid jätkati 1939. aastal.

Rõuge varupais oli Rõuge Suurjärv. Paisuehitis asus praeguse kaupluse kõrval. Veskit toidavad Tautsa ja Ajo oja. Veski töötas kuni 1927. aastani pealttöötava vesirattaga. Siis hangiti Tartust Jellepi (Lellepi) turbiin, hiljem ka teine turbiin võimsusega 16 hobujõudu.

Elektri seadis esimesena sisse Gustav Anier 1920. aastal, voolu anti ka alevile.

1940 veski natsionaliseeriti ja allutati Võru rajooni tööstuskombinaadile, 1944. aastal Võru rajooni räitevkomiteele.

Hakati pihta ka käsitelgedel kudumisega, hiljem mehhaniseeritud telgedel. Valmistati ka mööblit.

1955. aastal põles vana villaosakond, kannatada sai kraasimisosakond. Pärast remonti hangiti uus ketrusmasin (sulfaator). Tehti juurdeehitus – tiseritöököda, hiljem viimistlus ja TKO-osakond. Tsehhi juhtisid Sepp, Loos ja Sinimets.

1963. aasta reorganiseerimise järel liideti tsehh Tartu tekstiilivabrikuga Areng. Aastatel 1963–1990 ehitati oma jõududega juurde 3000 ruutmeetrit uusi tootmis- ja olmeruume.

Tsehhi hakkas juhtima Valter Pajumets. Oli 100 töolist. Pärast rekonstrueerimist oli toodang seitse miljonit rubla. Enne 1963. aastat oli plaan 190 000 rubla.

Moskvast toodi uued teljed. Esimene kraasimiskombain koos rõngasketrusega jõudis Rõugesse 1970. aastal. Enne seda tehti tööd tsaariajast pärit masinaga. 1983. aastal monteeriti taas kord uued teljed. Hakati kuduma mööbliriidet. Kogutoodang oli kaheksa miljonit rubla.

Lõpuaastail töötas tsehhis 140 töolist. Toodang läks välisriikidesse ja Venemaale. 1992. aastal likvideeriti tsehh seoses erastamisega. 1998. aastal

alustati restaureerimistöodega. Nüüdseks on veskihoonest saanud puhkekompleks. Vanast veskist on jäänud vaid paksud maakivist seinad koos siseraiutud aastaarvuga 1885.

Koostas: **Valter Pajumets**

Allikad: Võrumaa Teataja 17. veebruar 1990; isiklikud mälestused.

Rõuge Vabadussõja ausamba ajalugu

Rõuge kiriku ja koolimaja lähistel kõrgub mälestusmärk neile vapratele, kes võitlesid Eesti eest Vabadussõjas.

Ausamba valmimisest

Rõuge koguduse õpetaja Valter Viks ütles Rõuge kiriku ja torni pühitsemisel 1924. aasta 6. juunil, et kuigi kirik on taastatud, ollakse tänu võlgu neile, kes meie vabaduse eest võideldes langesid. Ta pani ette, et Vabadussõjas langenute mälestuseks püstitataks mälestusmärk.

Selle teostamiseks hakati raha koguma juba samal aastal, vastav komitee, mille hingeks oli kirikuõpetaja Viks, moodustati 1925. aasta kevadel. Komitee arutas samba kavandit kujur Voldemar Mellikuga, ning tema ettepanekute põhjal otsustati ehitus lõplikult.

Mälestussamba aluse valmistas kujur Melliku kava järele kiviraiuja A. Pärn Tartust. Kivi, mis kaalus 6980 kg, veeti Rõugesse Marjamäe ligidalt kolme ja poole kilomeetri kauguselt sellekohasel vankril traktoriga. Vedamise juures oli abiks umbes 70 inimest.

Ehitustöö algas 15. juulil 1926 aastal kolme mehega ja kestis 3. oktoobrini 1926. Mälestussamba nurgakivisse asetati tsinkkarbiga vastav akt, ajalehed ja liikvel olevad metallrahad. Mälestussamba pronksõduri kuju valati Tartus A./A. Teguri vabrikus kujur Melliku valmistatud mudeli järgi.

Vabadussõja mälestussamba avamine Rõuges 3. oktoobril 1926.

Kuju kõrgus on 2,28 m, raskus 320 kg, aluse kõrgus 2,44 m.

Pidulik samba avamine peeti Rõuges 3. oktoobril 1926. aastal. Avas vabariigi valitsuse esindaja kindral Tõrvand, pühitses apostliku õigeusu preester Rahamägi. Avamisel annetati langenuile viis pärga.

Rõuge langenuite mälestussammas kujutab kaheastmelisel alusel asuvat lihtsat nelinurkset postamenti, mille otsas seisab mööka kõrgele tõstev sõdurifiguur. Samba kogukõrgus 5,94 m. Samba eesküljel kivisse raiutud: „1918-1920. Au langenuile! Tänuelik Rõuge kihelkond”.

Langenuid oli Rõuge kihelkonnas 200, nende nimesid mälestussambasse raiutud ei ole.

Mälestussammas asub Rõuge kiriku juures sellekohasel platsil nelja jala kõrgusel muldkääpal. Sammas läks maksma 425 000 marka.

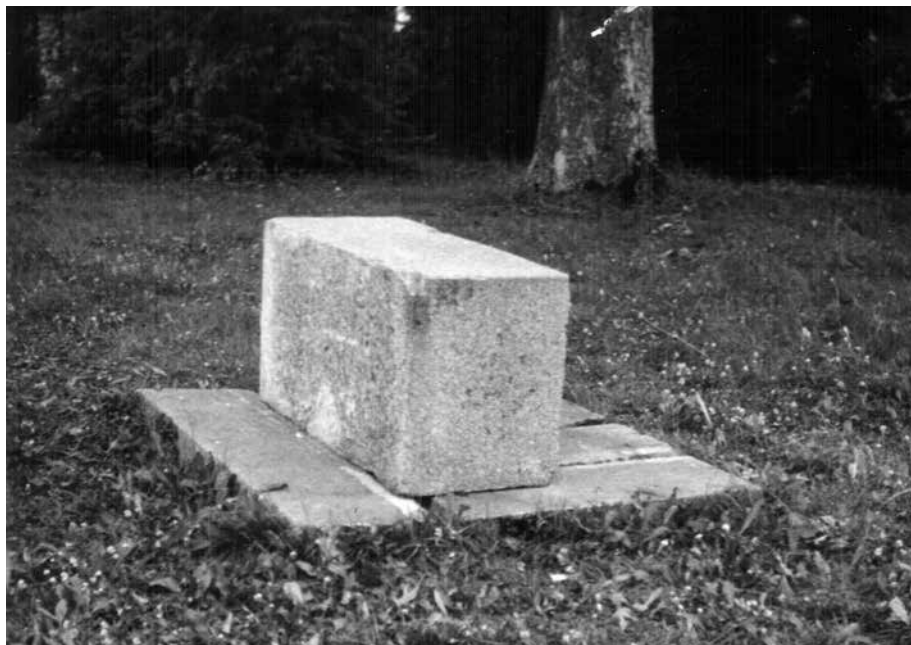
Ausamba lõhkumisest

Ausammas olevat purustatud kommunistide käsilaste poolt 1947. aasta sügisel. Pärast sõda tegutsesid demineerijate grupid, kes likvideerisid sõjast vedelema jäänud miine ja mürske. Grupis, mis õhkis ausamba, oli ka üks

Nursi kandi mees. 1984. aasta sügisel rääkis see mees mulle uhkusega, et tema olevat olnud üks ausamba õhkimisest osavõtja. Õhkimise ajal, mis toimus oktoobris või novembris 1947 pimedal õhtul, piirasid püssimehed ausamba ümber ega lasknud kedagi ausamba lähedusse. Rahvamajas olnud inimestel ei lubatud väljuda, väljapääsu juures seisnud püssimehed. Esimene lõhkelaeng polevat ausammast purustanud, see oli jäänud püsti, vajunud ainult veidi rahvamaja poole kaldu. Siis pandud alla suurem kogus lõhkeainet, mis purustanud ausamba laiali. Kivid jäänud terveks, ainult pudenenud liitekohtadest lahti.

Hiljem maetud kuju mullavalli lähedale maasse. Kes seda tegi, pole teada. Pärast kuju matmist olevat kuju selg kohati välja paistnud ja koolipoisid olevat selle peal liugu lasknud.

Kuju äravedamisest olen kuulnud räägitavat, et kuju vedanud oma hobusega sealt ära Aksel Ollman. Ta olevat olnud suur ja tugev mees. Kuju vankrile tõstmiseks kaevanud ta vankri tagumised rattad maasse, et oleks

Ausamba kivid Rõuge rahvamaja juures.

kergem seda vankrile vedada. Selle juures abistanud teda Rõuge kooliõpetaja Pettai. Liikuma hakates purunenud hobusel look. Uus look olevat saadud Rõuge kiriku kellamehe Kirchi käest, kes nüüd samuti oli pühendatud asjasse. Pettai poolt toodud heinu või põhku, millega kuju kaetud.

Kodus peitnud Ollman kuju küüni põhu alla, millest ta esialgu ka abi-kaasale ei rääkinud. Hiljem pühendanud ta loosse ka oma abikaasa, kellega kaevasad kuju oma aida lõunapoolsele küljele maasse, ida – lääne suunas, näoga allapoole. Pärast nende kodust lahkumist tulnud majja uus elanik. See ehitanud aida otsa, kuju peale puukuuri. Selleks kaevanud ta toetuspostid otsapidi maasse. Toetuspostide augud olid vaevalt 10 cm kaugusel kujust, aga ehitaja ei juhtunud kaevamisega kuju peale. Et kuju peitis ära Ollman, sellest kuulsin Võrus kollektsionääridega kohtumisel, aasta võis olla 1977, aga Ollman olevat surnud ja keegi ei teadnud, kuhu ta selle peitis.

Osvald Kimask mäletas, et 1960–70ndail aastail otsustanud Rõuge sovhoosi partorg, et mälestussamba alus tuleks korrastada, kivid sealt ära vedada ja buldooseriga tasandada. Osvald öelnud talle, et seda janti ei tohi küll teha! Tema teada jäänud sinna hunnikusse suur hulk lõhkeainet ja kui nüüd minna seda tasandama, võib traktor koos koristajatega õhku lennata, kellele seda pahandust vaja! Selle peale jätnud partorg asja katki.

Ausamba taastamine

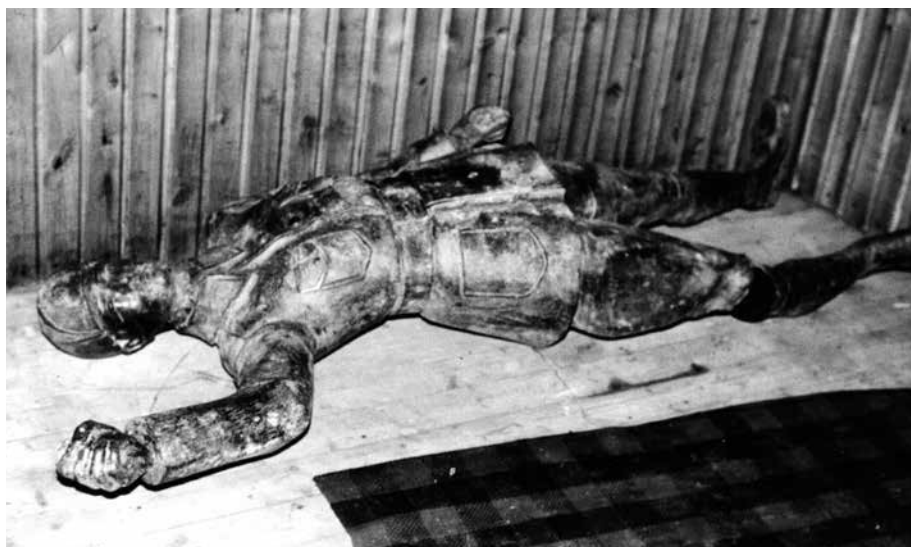
1988. aasta suvel otsustas Rõuge muinsuskaitse selts eesotsas Aksel Mureliga, et ausammas tuleb taastada.

31. juulil 1988. aastal toimus seltsi koosolek ausamba juures, et paika panna samba taastamise kava. Kohal olid seltsi liikmed, teisi inimesi oli kogunenud vähe. Arutati, et esialgu taastatakse samba kivist osa ja kui kuju ei leita, korraldatakse korjandus ning sellest saadud raha eest lastakse valada uus kuju. Kohale oli tulnud ka Linda Ollman. Kuna Linda nägi, et taastamisega tösi taga, avaldas ta kaua hoitud saladuse.

Kuju kaevati veel samal päeval välja ja viidi Heino Kanni sauna lukustatud puhkeruumi, et keegi seda ei varastaks ega rikuks. Aeg oli veel ärev

Rõuge vabadussamba kuju on leitud! Foto on tehtud Tiidul Linda Ollmani õues.
Ausamba juures koristustalgutel osalenud rahvas kuulis Linda Ollmanilt
uudist ning koos mindi ja kaevati kuju üles. Kuju pandi autokasti
ning viidi Heino Kanni sauna (all).

30. oktoober 1988. Vabadussõja mälestussammas Rõuges on jälle avatud.

Rahvahulk mälestussamba taasavamisel 30. oktoobril 1988.

– vene sõjavägi Võrus ja Sänna raketibaasis ning iseseisvuse väljakuulutamiseni jäi veel üle aasta.

Kujul oli purunenud parem jalg altpoolt põlve, mis seisis küljes armatuurraua abil, mōök ning selle tupp jäid üldse kadunuks. Kuju paremal pool rinnal ja põsel olid mõne millimeetri sügavused armid.

Kuni septembrini tegeldi betoonitōode ettevalmistamisega. 7. septembril 1988 alustasid kolm ehitusmeest vundamendi valamisega. 19. septembril asetati aluskivid vundamendile. 23. septembril puhastas Rōuge sovhoos ausamba ümbrust – võeti maha üleliigseid puid ja pōõsaid. Neid abistasid pärast koolitunde Rōuge kooli 6. klassi õpilased.

Reedel, 21. oktoobril 1988 toodi Tallinnast kaks puuduvat kivi ja parandatud kuju. Kindluse mõttes viidi kuju Rōuge kooli direktori kabinetti, kust see 24. oktoobril asetati omale kohale.

Mälestussamba avamine toimus pūhapäeval, 30. oktoobril 1988. Ilm oli üleōō muutunud külmaks, olid miinuskraadid. Eelmisel õhtul sadanud lumi oli muutnud tee libedaks.

Kogu tseremoonia korraldas Rõuge muinsuskaitse selts. Avamisele oli kogunenud suur rahvahulk. Peeti kõnesid, laulsid Rõuge kooliõpilased Heli Teppo juhatusel, Võru meeskoor.

Rõuge mälestussamba taastamist toetasid Rõuge sovhoos ja tekstiilivabriku Areng Rõuge tsehhi ehitustöölised, kes tegid ära suuremad ja raske-
mad tööd. Palju aitasid kaasa ka Rõuge kooli nooremate klasside õpilased kuni seitsmenda klassini. Abiks olid ka paljud kohalikud inimesed: kedagi ei kutsutud, vaid inimesed tulid ise kohale ja pakkusid oma abi.

14. augustil 1988. aastal lõi Jaani-Peebu surnuaiapühal Heino Kann koos teiste rahvuslastega laua peale püsti sini-must-valge lipu ning algas veeringute kogumine Vabadussamba taastamiseks. Sellest võtsid osa peaaegu kõik rõugelased, vajalik raha koguti mõne nädalaga ja kogu taastamistöe ei kestnud kahte kuudki.

Koostas: **Ülo Janson**

Allikad: isiklikud mälestused.

Rõuge rahvamaja kultuuritegevus

Rõuge rahvas on läbi aegade armastanud kultuuri, tegelnud energiliselt muusika ja näitemänguga.

Möödunud sajandi algul esitati näidendeid talude rehealustes ja küüni-des: nii ehitati näiteks Suure-Ruuga Kannide talus rehe alla ajuti kõrgem lavaosa, mängiti ka Rõuge leerimajas ja koolimajas.

1931. aastal hakkas Rõuge seltside liit plaanima oma seltsimaja ehitamist. Seltsid pidasid pidusid ja nendest saadud raha koguti seltsimaja ehitamiseks. Kapitali oli koos 4100 krooni. Rahvamaja projekti tegid arhitekt August Volberg ja Põllutöökoja projekteerimisbüroo.

Rõuge seltsimaja heaks korraldati ka kirikukontserte, kus esinesid Estonia lauljad Karl Ots ja Nikolai Suursööt.

Seltsimaja ehitamiseks polnud maad. Pöörduti kihelkonna konvendi poole palvega lubada kirikumaast üks vakamaa soodsail tingimustel, kuid vastus oli eitav. Alles hiljem õnnestus kirikumõisa maast saada ehitusplats. Kõik seltsid liitusid ja hakati ehitama. Materjal veeti kohale hobustega. Ehitajad olid Rõuge ehitusmehed Paul Udras jt. Ehitustöid juhtis Jaan Leis. 1934. aastal sai hoone katuse alla. 1936. aasta sügiseks olid ahjud sees, ukсед-aknad ees, viimistlustööd valmis ja laevalgustus korras. Sügisel mängiti „Vargamäed”.

8. augustil 1937 oli seltsimaja valmis. Avamisele oli tulnud hulk inimesi. Seltsimaja õnnistas pastor Valter Viks. Seltsimaja avas haridusminis-

teeriumi esindaja Juhan Jaik. Maja läks maksma 1 miljon 200 000 senti. Riiklikku toetust saadi vähe. Seltside toetustest ja ettevõtmistest saadi kokku miljon senti. Maja ehitamisel olid suured teened vallasekretäri abil Ott Müttil. Väga hoolas oli õpetaja ja raamatukogu juhataja August Puudist, kes õpetajatöö kõrvalt juhatas laulukoori, näiteringe ja oli noorkotkaste juht.

Meenutab Mare Kuljus, rahvamaja legendaarse juhataja Lembit Kuljuse tütar:

„Majas toimus kogu aeg midagi. Ei mäleta täiesti vaikset päeva. Tihti-peale toimusid mitmed proovid korraga. Pilliruumis orkestriharjutus, laval näitering ja kantseleis mõni ansambel laulmas. Ruumide jaotusega oli probleeme, vahest tundus, nagu seitsmest päevast nädalas ja 24 tunnist ööpäevas tuli puudus. Saali vajasid rahvatantsijad, segakoor, näitering, erinevad orkestrid. Mulle kui lapsele tekitas erilist aukartust suur estraadiorkester. Laval oli korraga paarkümmend meest. Esindatud olid paljud erinevad pillid alustades torupillidest ja lõpetades keelpillidega.

/.../

Üks suur isa algatatud projekt oli noorteansambel Ra-ta-ta. Sellise uude, popi ja võimsa ettevõtmise jaoks oli vaja helitehnikat. Isal olid head suhted kultuuriministeriumi ning ka Võru kultuuriosakonnaga. Rõuge rahvamaja sai endale viimase sõna järgi helitehnika, mida enamik kultuuri-asutusi nägi alles viie või kümne aasta pärast.

Ra-ta-tas laulsid minu õde Malle Kuljus, Silvi Kuuda, Ene Strömberg. Nad saatsid oma lauluga ka meessolisti Villu Visselit ning Villu ja Malle duetti. Saateansamblis mängiti elektripillidel. Kavas olid kõige uuemad ja popimad lood, mida esitasid ansambel Laine, Vello Orumets jt. Kultuurimajale käis väike noodivihik Laulge kaasa. Kui ma ei eksi, siis ilmus see pea iga kuu. Nagu uus tuli, nii nopiti sealt välja paremik ja kohe olid uued lood ka meie repertuaaris. Ra-ta-ta-ga sai läbi käidud suur osa Eestist. Meenuvad Kilingi-Nõmme, Audru, Tootsi vabaõhulavad, Saaremaa. Meid saatis suur edu, meeletu rahvahulk kõigis esinemiskohtades. Efekti andis kõigele isa poolt esinejatele hangitud stiilne riietus. Tüdrukutel oma, pillimeestel

Harry Kirbits (akordion), Aksel Pruuli (kitarr) ja Boris Bežanitski (kontrabass).

Rõuge näiteringi „Metskapten”. Vasakult Elmar Saarme, Paul Murumägi, Aksel Kuus, Heldur Tormiste, Arno Kirch, Guri Laine, Ina Kümmel, Karin Laine, Heldur Lütsepp.

Rõuge rahvamaja taidlejad ringreisil.

Rõuge meesansambel 12. aprillil 1967 ETVs, ees Heli Teppo.

oma. Kangast valimas ja ostmas käisime kogu kollektiiviga Tallinnas, kostüümid õmbles valmis Vastseliina moeateljee. Esinejatel oli suur julgus valida väga tähelepanu tõmbavad kangad ja värvid. Pluusid olid punasest, sinisest ja rohelisest atlass-siidist. Püksteks triibulised viimase moe järgi alt laiad püksid. Kahju, et toona värvipilte ei tehtud ja leppida tuleb vaid mälupildiga.

Omaette teema oli väljasõidud. Need toimusid praktiliselt igal nädalavahetusel. Lisaks lähiümbrusele käidi ka ümbruskaudsed rajooni rahvamaajad läbi. Igal suvel toimusid ringreisid. Miskipärast oli isa valik ja eelistus Pärnu rajooni vabaõhulavad ning ka Hiiu- ja Saaremaa. Kulissid ja tehnika veeti veoautoga ning esinejad bussiga. Rahvapuudust ei olnud kusagil. Vahel toimus näidend enne ja pärast seda tants mitme orkestriga. Kuulutused kirjutas isa ise. Just nimelt kirjutas. Ta tegi seda vaba käe ja pintslitega ning üsna värvikirevalt. Kuulutused veeti ise ka laiali ja ülespaneku kohtadega ei koonerdatud. Reklaam oli täitsa tasemel.

Ka oma rahvamajas toimus peoõhtuid üsna sagedasti. Korraldati kohviõhtuid. Lauad olid ettetellimisel, laual oli küpsiseid, kommi, kohvi. Peoettevalmistustesse ja ruumide kaunistamiseks olid kaasatud vaid oma töötajad ja meie pere.

Üritused toimusid ka Rõuge pargi laululaval. Pargi ja laululava korrastamine nii enne kui pärast pidu oli jällegi meie töö.

Näiteringiga tegelesid kunstilised juhid. Eredamadalt on meeles Ants Randlahe ja Koidula Nõmm (Pettai). Antsu töötamise ajal olin veel väike, aga ta oli nii tore, humoorikas ja hakkaja, et tema suur ja soe süda ning loksikid juuksed jäid meelde. Tema ja isa lavastatud etendusest „Aastal 2000” on mul meeles episood, kus inimesed seisid suures summas, veeämbrid käes. Puhas vesi oli otsas ja seda toodi kaugelt suure pütiga. Nii nad siis ootasid ja jutlesid, hiljem jagelesid järjekorras. Kardeti, et kõigile ei jätku.

Lisaks ringidele toimusid kolm korda nädalas kinoõhtud. Samuti külastasid maja kõik uued filharmoonia kontserdid. Seega oli Rõuge kultuurimaja kuum koht üle maakonna. Rõuge rahvas sai näha praktiliselt kõiki meie estraadikuulsusi.

Kultuurimajal oli oma veoauto, millega esialgu käidi väljasõitudel ja

ekskursioonidel. Isa lasi auto kasti ehitada puidust (vineerist) furgooni, mille sees olid kinnitatud pingid. Kõik see kaadervärk oli eemaldamise võimalusega. Garaaži taga oli pukk, kuhu auto vahele sõitis ja mille peale furgoon pandi. Kultuuritööst vabal ajal tegi isa veoautoga töötsti, sh ka kirikule ja Petseri kloostri. Majandid usuasutustele teenust teha ei võinud ega ka teinud.

Tean, et saadud raha korjas ta maja juurdeehituseks. Lisaks pean mainima, et oma veoautot ei olnud isegi Võru kultuurimajal Kannel. Isa palgati nende ringreisidele kulissee vedama. Ka meie saime kaasa. Mäletan Kingisepa (praegu Kuressaare) linna hotellis ööbimisi ja öhtuseid sõite. Samuti oli veoauto Võru rajooni majandusautona komandeeritud Tallinnas toimuvatele laulupidudele. Ühest laulupeost on mees, et auto läks katki. Isa ajas mingi valemiga linnast välja varuosad. Mingeid papitihendeid tuli ise välja lõigata. See töö anti mulle. Remont kestis hilisööni. Aega läks, aga valmis see sai ning ükski sõit ei jäänud sõitmata. Ei läinud kaua, kui veoautole lisaks saadi rahvamajale oma buss. Suur punane Ikarus. Aastaid hiljem tuli uus Tšernigov (väiksem buss).

Enamiku asjadest hankis isa kultuuriosakonna teadmata. Kui aga kokkulepped olid juba sõlmitud ja kõrgemalt poolt eraldused olemas, oli osakond fakti ees – ostuks tuleb leida raha! Ära ju ei saanud ka öelda, sest maakohadesse eraldati selliseid asju imeharva.

Ka rahvamaja juurdeehitust alustas ta omapäi. Müürid olid juba üleval, kui kultuuriosakond sai asjast teada. Kuna juurdeehitus kerkis maja tagumisele küljele, siis alevi keskuse poolt vaadates ei olnud seda näha. Sellest tuli küll pahandus, ent kui müürid juba on üleval – siis tuleb asi lõpuks ehitada ning selleks raha leida! Tõid tegid alul kohalikud, hiljem Võru MEK, ehitusel pidime ka meie õe ja emaga kaasa lööma. Mäletan, kuidas tegelaste ruumis lõime koos õega seina krohvimate. Järgmine ere pilt on see, kuidas said saali lakke vineeritahvlid: ema ja meie õega hoidsime neid alt kinni isa konstrueeritud latiga (pikk laud ristlatiga) ja isa lõi plaadid paika. Tahvlid kaardusid ja ei tahtnud mitte paigal püsida. Ruum oli kõrge ja plaadid rasked. Eriti raske oli paika saada külgmisi kaari. Lõpuks kõrvetas isa plaadid leeklambiga üle ja peale läks lakk. Minu mäletamist mööda

mõtles isa ise välja, kuhu mingi ruum tuleb ja mil viisil teostub. Spetsialistidest nõuandjaid ei olnud.”

Aktiivne isetegevuslane Helju Kallas meenutab: „Aastail 1960–1975 oli võimalus, et kui rahvamaja rahaline aastaplaan on täis, võib esinemistest saadud raha kasutada oma äranägemise järgi. Nii oli rahvamaja eesmärk osta omale veoauto.

Väljasõidud olid meil rahvamaja kollektiividega alati laupäevaõhtuti, toona oli ju kuuapäevane töönädal. Sõitmiseks tuli kasutada Rõuge sovhoosi presendiga kaetud veoautosid. Tihti oli päeval autoga veetud sigu või veiseid, õhtul sõitsime meie sellega peole. Piinlik oli küll, aga läksime siiski! Nii teenisime paar aastat rahvamajale raha, ja saime osta kasutatud veoauto! Rahvamaja juhataja Kuljus ja isetegevuslased Erich Meister ja Bernhard Tobreluts remontisid auto ära, ehitasid peale vineerist furgooni – see oli me isetegevuslaste ise teenitud auto!

Rõuges on aegu olnud ka oma segakoor. Meenub lugu meie lipust – olime tegutsenud pikka aega, aga meil polnud oma lippu. Et Rõuge mehed osalesid 1869. aasta laulupeol ning neil oli oma lipp, leidsime Tartu ajaloomuuseumi arhiivist selle ning saime näidiseks foto teha. Raha aga meil liputeoks polnud. Nii võtsime Rõuge sovhoosist 1,25 hektarit söödapeeti harida ja koristada, sügisel müüsimise sovhoosile nii peedid kui ka pealsed maha ja ostsime lipu jaoks siidiriide. Lipu õmbles toonane rahvamaja juhataja Ingrid Pähn (Kostabi). Esimesel Rõuge kooril oli lipul lause: „Kes kibedust kannatand, see magusat maitseb!” ja nii seisab ka praeguse segakoori lipul.”

Koostas: **Helju Kallas**

Allikad: isiklikud mälestused, Mare Kuljuse mälestused.

Rõuge vallavalitsusele omavalitsuse staatuse andmine ja riigilipu heiskamine külanõukogu hoonele

Rõuge küla rahvasaadikute nõukogu eksisteeris Rõuge mail 10. oktoobriini 1991. Sel ajal oli siin 26 valimisringkonda ja igas ringkonnas oli üks saadikukandidaat, kes pärast valimisi osutus saadikuks. Rahvas sai valida ainult, et kas nad on kandidaadi poolt või vastu. Tavaliselt osutusid kõik saadikukandidaadid valituks. Nende saadikute hulgast valiti külanõukogu esimees ja sekretär.

1989. aastal olid esimesed Eesti NSV kohalike rahvasaadikute nõukogu valimised, kus valimisringkonnas võis olla rohkem saadikukandidaate kui oli mandaate.

Pärast 1989. aasta valimisi hakati külanõukogusid ette valmistama valdadele omavalitsusliku staatuse andmiseks. Kahjuks polnud kellelgi kogemusi, kuidas seda protseduuri läbi viia.

Esimesena sai Eestis omavalitsuse staatuse 25. septembril 1990. aastal Kuressaare linn, meil Võrumaal Võru linn 20. detsembril 1990.

1991. aasta kevadel korraldati esimesed kursused, kus kõneldi valda asutamisest. Seal sain õppida, kuidas hakata seda asja ajama. Arengukava koostamiseks tegin plaani, mis sinna sisse võtta ning hakkasin koguma igapäevase töö kõrvalt andmeid. Seda tööd sai tehtud mitu kuud.

Sinimustvalge lipu heiskamine Rõuge külanõukogu hoonele 1990. aasta kevadel.

Sinimustvalge on taas heisatud!

17. detsember 1991. Ülemnõukogu saadik Hillar Kalda annab vallavolikogu esimehele Heldur Lütsepale üle Rõuge valla omavalitsuse staatuse tunnistuse.

Septembri keskpaigaks oli töö kaante vahel sellisena, nagu see on praegu. Selle arengukavaga pidi seisma ülemnõukogu presiidiumi haldusreformi küsimuste 20liikmelise ekspertkomisjoni ees. Küsimusi oli igast eluvaldkonnast. Lõpuks said kõik küsimused siiski ammendava vastuse.

Eesti Vabariigi ülemnõukogu presiidiumi seadlusega 429 kinnitati 10. oktoobril 1991. aastal Rõuge valla omavalitsuslik staatus. Sellega oli Rõuge Võrumaal Haanja, Antsla, Urvaste ja Sõmerpalu järel viiendal kohal.

Pärast seda sai Rõuge külanõukogu esimehest Rõuge vallavanem, kes oli ühtlasi ka vallavolikogu esimees. Selline kord kehtis kaks aastat. 1993. aasta kohalike omavalitsuste valimiste järel valiti vallavolikogu esimees, kes pidi olema vallavolikogu liige, ja seejärel vallavanem, kes võis olla ka väljastpoolt.

Koostas: **Heldur Lütsepp**

Allikad: isiklikud mälestused.

Vabatahtliku tuletõrjeühingu areng

Rõuge Tuletõrje Ühing asutati 17. oktoobril 1905. aastal Adolf Assori algatusel. Esimene esimees oli kirikuõpetaja Fr. Hollmann. Mehi tuli hästi kokku. Vähehaaval hangiti voolikud, redelid, kirved, konksud, köied. Algul kanti vahendid kodudesse kuivama. Ühingu vastu tekkis huvi ka kohalikul mõisnikul von Samsonil. Nii kinkis ta 1909. aastal Ala-Rõuges oja ääres oleva mõisa kivist hoone tuletõrjeühingule kokkukäimise, õppuste ja vahendite hoidmise kohaks. Suvel oli pühapäeviti rivikontroll ja harjutused. Korraldati seltsipidusid, sissetulek läks vahendite hankimiseks.

I ilmasõja ajal, kui süttis kohaliku kiriku torn, oli selle kustutamine suurem tuletõrjeühingu katsumus. Energiline tuletõrjuja Karl Määrits juhtis rahvast oskuslikult kustutustöödel. Voolikuid nii pikki ei olnud ja algul anti järvest vesi ämbritega käest kätte. K. Määrits läks pritsiga kellatorni. Tules hävis kellatorni katus, kuid tulepesa kustutati. Selle tegevuse eest sai K. Määrits kiituskirja.

Julius Pöder, kes 18aastase noormehena astus Rõuge tuletõrjeühingu liikmeks, alustas oma tööd rivimehena, edasi sai temast ühingu esimees, 1940. aastal lahkus kompanii pealikuna.

Teise maailmasõja ajal protokolliraamatusse kandeid ei tehtud, uuesti kogunes Rõuge VTÜ aasta peakoosolekule 1945. aasta 14. jaanuaril. Koosolek määras aastamaksuks viis rubla, millest kolm oli liikmemaks ja kaks rubla läks matusekassasse. Algas uus etapp Rõuge VTÜ ajaloos.

Rõuge vabatahtlikud pitsimehed 1933. aastal.

Rõuge pitsimehed demonstreerivad oma tehnikat.

Järjest suuremat tähelepanu pöörati tuletõrjevõistluste korraldamisele, nii peeti 11. augustil 1946 Rõuge pargis tuletõrjevõistlus, kus olid kavas järgmised alad:

1. kompaniidevahelised võistlused
2. käsipritsi võistlus meestele
3. köievedu meestele
4. ronimine najatusredelil meestele
5. 10 x 60 hüdropuldi teatejooks meestele
6. jalgrivivõistlus meestele (20-30 meest võistlevad vastavalt punaväe riivimäärustikule)
7. 10 x 100 meetri teatejooks naistele
8. jalgrattavõistlus meestele (3 km)
9. 6 x 500 meetri teatejooks meestele.

1947. aasta märksõnaks sai sotsialistliku võistluse sisseviimine tuletõrjeüksuste vahel.

Sovhoosis kuulus tuletõrjealane töö sovhoosi majandusdirektori vastutusalasse. Selles ametis töötas pikka aega Friedrich Palu, keda tunti kui tulihingelist tuletõrjespordi vedajat. Mootorpritsiga hargnemise võistlustel olid väljas nii meeste kui ka naiste võistkonnad, kord sai Rõuge võistkond sel alal vabariigis lausa kolmanda koha.

Rõuge mail oli moodustatud kolm salka: Nursis, Rõuges ja Sännas, tegevust koordineeris Võru tuletõrjeühing.

Nursi salga ülem oli algul Artur Eosaar, hiljem Johannes Randmaa; Rõuge salga ülem Leonhard Palm, hiljem Aksel Heliste ja Sännas salga ülem Aksel Jurask. Salgaülematel olid vormirõivad (põhivärviks punane ja must). Nursi salgal oli oma kuur Nursis, Rõuge salga varustus asus eesti-aegsel pritsimeeste krundil Rõuge keskel.

Esimene uus tuletõrjeauto jõudis Rõuge sovhoosi 1960. aastate keskel. Veepaagita punast värvi GAZ-69, millele oli paigaldatud pump, mis töötas vaakumiga ja oli sarnane vene tuletõrjeautode pumpadele. Auto esimene juht oli Leonhard Ploom, hiljem ka Juhan Luik.

Järgmine tuletõrjeauto oli GAZ-53 baasil, hea läbivuse ja 1500liitrise

veepaagiga. See auto asus juba oma depoos, endises mõisa hobusetallis. Rõuge sovhoosi töökojaruumid, kus tegutsetakse praegugi, valmisid 1971. aastal. Viimane, praegugi käigus olev auto on 1979. aastal toodetud GAZ-53.

Juhan Luiga mälestustes on lugu kutsest Mõniste kandi karjalaudapõlengule. Kohapeal selgus, et põles hoopis gaasitrass Lätis. Selle põlengu kohta ringles legend, et üks Mõniste mees oli toona toppinud oma lehma keldrisse, et niiviisi päästa oma piimaandja aatompommiplahvatuselt (ta pidas tulekahju selleks).

Kord kutsuti mehed appi Haanja karjalauda lähistele kortermajapõlengule. Paraku jäi see Rõuge meestel nägemata ja ka kustutamata, sest käänilisel ja kitsal mägisel teel tormas neile vastu LAZ-buss. Lauskokkupõrke vältimiseks keeras roolis olnud Juhan Luik pritsiauto vastu mäenõlva – ja auto püsis seal täpselt senikaua, et buss jõudis mööda, ja prantsatas siis juba tühjale teele. Õnnetuseks ratastega taeva poole. Kõik jäid ellu ja terveks, vaid Ants Lauk lonkas väheke. Bussis olid vene koolilapsed.

Kõige pikemat aega tuletõrjeauto roolis olnud mehed on Leonhard Ploom, Juhan Luik, Hans Morel, Aldo Kõiv, Arvo Tikks, Elev Luik ja Tõnis Toots.

Rõuge vabatahtlike tuletõrjajate tegevus pärast majandite reorganiseerimist

Põllumajandusreformi käigus anti Rõuge sovhoosi tuletõrjetehnika ja inventar Rõuge vallavalitsusele. Üleminekuajal hoiti tuletõrjeauto AT-40 kogu aeg töökorras ja väljasõiduvalmis. Vald organiseeris ruumide kütte ja tööks vajaliku bensiini, samuti autojuhile palga. Pikka aega hooldas autot ja tegi väljasõite Tõnis Toots, kes sageli võttis appi ka oma pojad Toomase, Tiidu ja Taavi.

Põhiliselt tegeldi toona tulekustutamise ja ka ennetustööga. Koolis korraldati tuletõrjevõistlusi. 2000. aasta Rõuge valla kodukandipäevadel toimus Rõuge Ööbikuoru väljal tuletõrjetehnika ja esmaste päästevahendite demonstratsioon ja võistlused.

Nende ettevõtmiste korraldus lasus suuresti Võru Tuletõrjehingu esimehel Kalev-Vambola Vaabil, kelle kaasabil hangiti Rõuge komandole ka Taani päritolu järeleveetav mootorpump ja hulgaliselt muud varustust.

Rõuge vallal tugevnesid sõprusuhted Soome valla Vesilahtiga. Septembris 2006 jõudis Rõugesse sõprusvalla kingitus – paakauto Scania.

Tänu vallavanem Kalvi Kõva osalusele hoogustus vabatahtlik tuletõrjealane tegevus, nii lisandus Võru tuletõrjehingusse uusi liikmeid. Rõuge valla mehed moodustasid ühingu liikmeskonnast ligi poole.

2007. aastal korraldasid Rõuge komando liikmed koos peredega valla toetusel suvise bussireisi mööda Eestimaad.

2008. aasta algul eralduti VTÜst ja moodustati oma organisatsioon – Rõuge priitahtlikud pritsimehed.

VTÜsse kuulusid tol ajal liikmetena Aigar Mägi, Uno Orgla, Tõnis Toots, Tiit Toots, Elev Luik, Ott Saaron, Annes Oro, Vladimir Jõgeva, Ervin Tillemann, Olev Mõttus (VTÜ juhatusel liige), Taavi Saia, Enn Viira, Jaanus Kõiv, Kalvi Kõva ja Ott Kevvai.

Aastail 2001–2007:

2001 – 11 väljasõitu, päästetöödel 13 tundi

2002 – 44 väljasõitu, päästetöödel 100 tundi

2003 – 12 väljasõitu, päästetöödel 20 tundi

2004 – 20 väljasõitu, päästetöödel 30 tundi

2005 – 5 väljasõitu, päästetöödel 7 tundi

2006 – 16 väljasõitu, päästetöödel 42 tundi

2007 – 6 väljasõitu, päästetöödel 13 tundi.

MTÜ Rõuge Priitahtlikud Pritsimehed moodustati 4. aprillil 2008, asutajaliikmeid oli 12. Ühingu registreeriti sama aasta 6. mail, aasta lõpuks oli liikmeid 21.

Samal aastal valmistati vormirietus, neid demonstreeriti koos päästetööde algkursuse tunnistuse vastuvõtmisega 21. juulil. Kampania käigus nõustati ja paigaldati sajasse kodusse suitsuandur.

2009. aastal sõlmiti koostööleping Lõuna-Eesti päästekeskusega, taot-

leti raha MAK-meetme 3.2 raames depooruumide remondiks. Korraldati kogupereüritus Rõuge pargis - Priitahtlike pritsimeeste käraja. Samal aastal alustati depooruumide rekonstrueerimistöödega. Tulekustutustöödel osaleti kuuel korral mahus 51 operatiivtöötundi, liikmeid oli aasta lõpuks 26.

2010. aastal kuulus MTÜ Rõuge Priitahtlikud Pritsimehed ridadesse: Tõnis Toots, Elev Luik, Ervin Tillemann, Uno Orgla, Joel Sarik, Enn Viira, Jaanus Kõiv, Aigar Mägi, Tiit Toots, Annes Oro, Kalvi Kõva, Olev Mõttus, Jaanus Kann, Kaidur Kahu, Taavi Toots, Janek Mustmaa, Ülo Mändmets, Alar Kuus, Aivo Männingu, Toomas Raju, Aigar Kuus, Mait Mölder, Urmas Vahter, Tamur Laanesaar, Meris Sakhov, Rainis Helekivi, Vladimir Jõgeva, Marek Jõgeva ja Margus Eskla.

Koostanud: **Helju Kallas**

Allikad: isiklikud mälestused; „Rõuge tuletõrje ajalugu” 2010.

Vee-energia areng Rõuge ürgorus

Ööbikuoru vee-energia võeti kasutusele tänu Peeter Saarsele (algse nimega Johanson, nimi vahetati eestindamise käigus 1936).

Juba koolipoisina meeldis talle pigem ehitada Ööbikuoru ojale uhkeid vesirattaid, kui veeta aega kuiva kooliharidust omandades. Küllap tänu vesirattaste ehitamisele arenesid tema tehniline mõtlemine, taip ja käteosavus. Nii tajus ta väga täpselt, kuidas rakendada voolava vee energiat. Siit kasvas välja idee rajada väike hüdroelektrijaam ning kasutada osa vee jõust mehaaniliste tööriistade käitamiseks. Nii võttis ta kätte ja ehitas oma maja 1919. aastal otse 15 meetri sügavuse Ööbikuoru otsa, sinna rajas ta ka 1921. aastal elektrijaama. Jõujaama tarbeks pidi kuhjama 30 meetri pikuse tammi, mille taga püsis nelja meetri sügavune veehoidla. Nõnda saadi veelanguks viis meetrit ja vooluhulgaks 60 liitrit sekundis. Tammi tugevdamiseks rammiti maasse 1,8-meetrised palgid ja kaeti need punnlaudadega. Täitematerjali veeti isatalu hobustega. Vesi langes tammist alla mööda kolmeastmelist treppi. Normaalse paisutuse kõrguseks jäi 130,10 meetrit üle merepinna.

1960. aastatel, mil kolhoosi toodi nn riigielekter, lammutati ülevoolu-süsteem ning asendati see praeguse metallrennist kanaliga.

Mõned aastad hiljem asus Peeter Saarse tööle Võru piiritusvabrikusse, kus ta asutas oma metallitöökoja. Tema alluvuses töötas 12 töölit, kes valmistasid mitmesuguste seadmete osi erinevatele meiereidele ja piiritus-

Õõbikuoru vee-energia võeti kasutusele tänu Peeter Saarsele.
Pildil on ta omavalmistatud aurukatlast isesõitjaga.

vabrikutele (Võru, Kahkva, Viitina, Ruusmäe, Sõmerpalu). Oma töökojas konstrueeris Saarse aurukatlast isesõitja. Aastal 1944 võeti elektri jaam ja töökoda perekond Saarselt ära ja anti Võru teedevalitsusele.

Tindioru talu veejõujaam

Tindioru talu rajas Friedrich Johanson 1939. aastal, ostes isalt 1,086 ha maad. Ta alustas kiiresti elektri jaama ehitamisega.

Turbiini tööratas telliti Tallinnast, insenerid projekteerisid ja ehitasid kohalikele loodusoludele sobivaima. Kõrguste vaheks paisu ja äravoolu-oja vahel oli 7,15 m. Turbiin aga paigutati 3,5 m kõrgusele arvestusega, et saaks kasutada nii pealevoolu kui ka langeva vee tõmbevoolu. Elektri jaama turbiini tööratas valati pronksist. See maksis 1940. aastatel kogunisti ühe peekoni. Friedrich kaevas paisu kaks suve. Tammi kindlustamiseks tagus ta kuuemeetrised vaiad partsiga maasse. Tammi tegi ta mullast, kuid sellise alusega, et tulevikus saaks rajada betoonist tammi. Sõja tõttu jäi plaan teostamata.

Teine maailmasõda vajutas pitseri ka elektri jaama tegevusele. Kuna vaja-
ti elektrit, ei võtnud sakslased Johanson'i sõjaväkke, vaid lubasid tal ehitada jaama valmis.

Hiljem, punaarmee pealetungimisel, lasid vene väed jaama puitosa leekkuulidega põlema ja takistasid omanikul seda kustutamast. 1944. aastal taastas Johanson jõujaama, paigaldades sinna metsast leitud saksa diiselmootoriga jõujaama generaatori. Pärast sõda nõukogude võim natsionaliseeris elektri jaama ja Friedrich Johanson jäi jaama tööle vaid palgalisena, saades hoolduse eest 15 normipäeva.

Kui Rõugesse jõudis riigielekter, jäi jaam taas tööle oma pere tarbeks. Praegu kasutatakse jaamast saadavat elektrit maja valgustamiseks. Kuna tegu on alalisvoolu generaatoriga, ei saa selle abil kasutada kodumasinaid. Elektri jaama maksimumvõimsus on 3,5 kW. Maksimumvõimsust kasutatakse puidutöökoja käitamiseks. Nii saab see töötada vaid kaks tundi, mille järel tuleb taas pais vett täis koguda. Pideval režiimil töötades on võimalik kasutada 1,5 kW võimsust.

Tindioru talu vesioinas

Friedrich Johanson mõtles 1939. aastal oma talu veega varustamiseks välja veepumba – vesioina. Kuna pumba konstruktsioon on täiesti uni-kaalne, on tõenäoline, et ta leiutas selle ise, teadmata seda tüüpi pumpade olemasolust. Loodusseadusi rikkudes pani ta vee ilma mingi lisaenergiata ülesmäge voolama.

Leiutis oli talule hädavajalik, sest oru põhjas on puhta veega allikad ja mäe otsa oli tülikas kaevu teha. 63 aastat hiljem täiendas Friedrichi poeg vesioina konstruktsiooni ja tõstis pumba efektiivsust. Uus pump oli kaheklapiline ning tunduvalt tootlikum – see pumpab vett mäe otsas asuvasse tiiki.

Kui üheklapiline vesioinas lööb ööpäevas kuni 4800 liitrit vett mäe otsa, siis kaheklapiline teeb seda kuni 12 000 liitrit. Vesioinad töötavad tõrgeteta ka talvel, siis tekib nende ümber kuni viie meetrine jäätunud veepritsmetest „korsten”, mis sülitab oma kestat vett välja ning mis on väga atraktiivne vaatamisväärsus.

Friedrich Johansonile leiutised ei piirdunud ainult veejõu kasutamisega. Töötades Ala-Rouge villavabrikus, leiutas ta villa seest kábide eraldamise masina („villahundi”), millele üritas taotleda ka autoritunnistust, kuid kohmaka asjaajamise tõttu jäi see tal saamata.

Koostas: **Antti Roose**

Allikad: energiapark.rauge.ee

SISUKORD

Eessõna	3
---------------	---

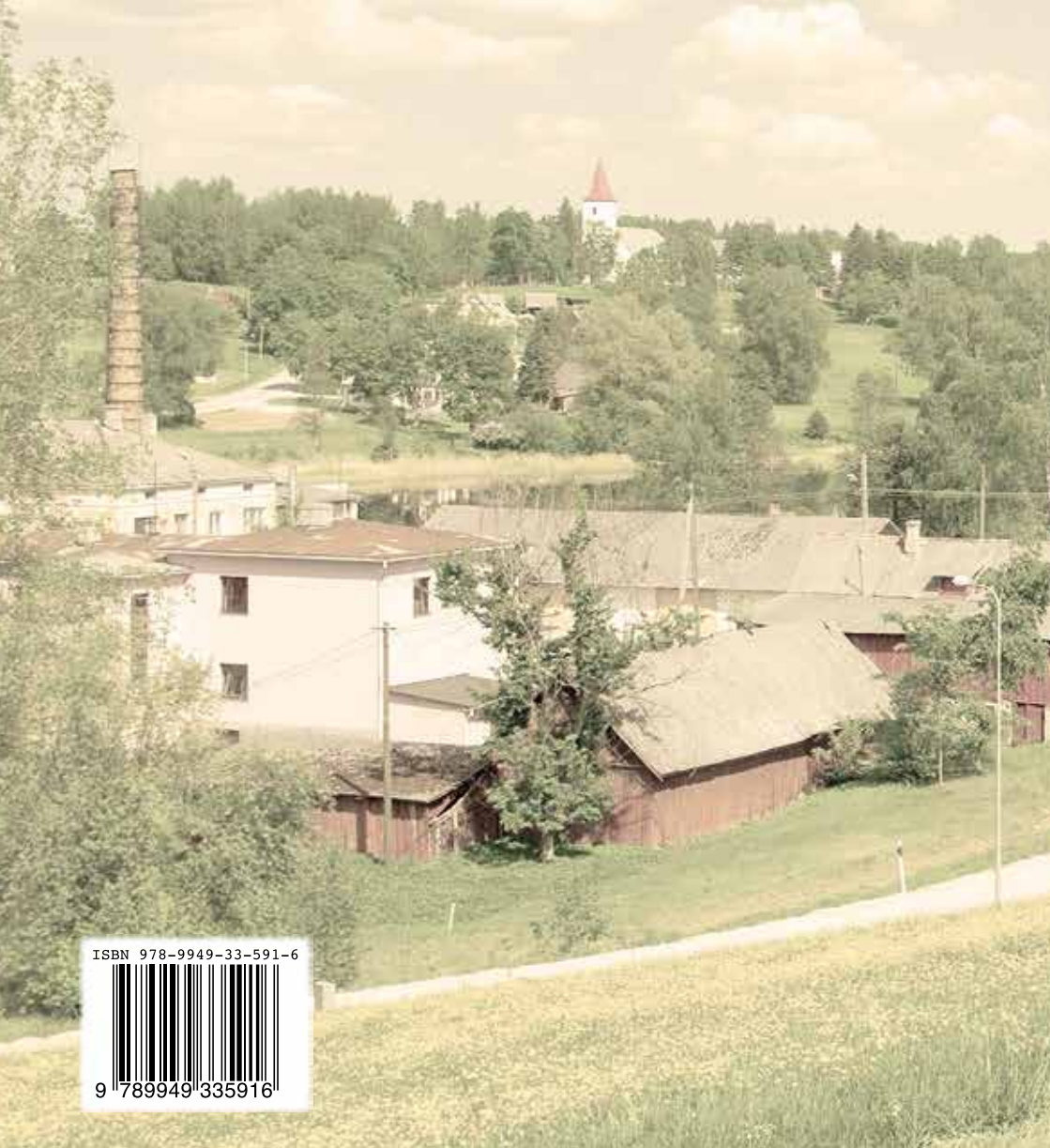
INIMESED

Artur Adson	7
Adolf Assor	9
Juhan Jaik.....	11
Aare Kallas	13
Rudolf Gottfried Kallas	15
Fromhold Kilomann	16
Vennad Kriisad.....	18
Karin Laine	23
Armand Leimann	25
Lembit Luik	26
Richard Pajumets	27
Eduard Pehter	29
Paul Peterson.....	31
Karl Pettai	33
Friedrich Otto Eduard von Samson-Himmelstjerna	35
Armand Sild.....	37
Heli Teppo	39
Jaan Udras.....	42
Valter Karl Viks	46

SÜNDMUSED

Rõuge kiriku lugu	51
Rõuge valla hariduselu areng	54
Traditsioonilised laulupeod Rõuges	59
Vabadussõja sündmused Rõuges.....	64
Tulemõll Rõuges 28. mail 1934.....	71
Nursi hüdroelektrijaama ehitus.....	76
Tekstiilitööstuse Areng arenemine	83
Rõuge Vabadussõja ausamba ajalugu	87
Rõuge rahvamaja kultuuritegevus.....	95
Rõuge vallavalitsusele omaavalitsuse staatuse andmine ja riigilipu heiskamine külanõukogu hoonele.....	102
Vabatahtliku tuletõrjehingu areng	106
Vee-energia areng Rõuge ürgorus.....	112

Rõuge on läbi aegade olnud koduks tublidele eestlastele. Vaimult ja tegudelt suurtele naistele ja meestele, kellel kõigil on olnud oma osa selles, et Rõuge on elamiseks parim paik. Sa hoiad käes raamatut, kuhu on koondatud väike hulk neist hakkajatest, tänu kellele on Rõugest saanud Rõuge. Meie kodu!

ISBN 978-9949-33-591-6

9 789949 335916